

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**

**ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ
«ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ»**

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΙΣΗ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ

ΖΩΗΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑ – ΙΩΑΝΝΑ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 1340200100187
ΤΗΛΕΦΩΝΟ: 210-8821107, 6937425953
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ
2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

2. ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

A) Έννοια

B) Δομή

Γ) Διακρίσεις

Δ) Οι βάσεις της εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων

Ε) Η τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων

3. ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΤΟΜΙΚΙΣΤΙΚΟ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟ

A) Ο ατομικιστικός φιλελευθερισμός

B) Η μεταβολή της έννομης τάξης

Γ) Κοινωνικός ανθρωπισμός

4. ΣΥΡΡΟΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

5. ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

A) Το ζήτημα της σύγκρουσης

B) Η θεωρία της τριτενέργειας ως προϋπόθεση της σύγκρουσης δικαιωμάτων

6. Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΑΡΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

A) Η σύγκρουση των δικαιωμάτων σε αστικό επίπεδο

B) Η σύγκρουση των δικαιωμάτων σε αστικό επίπεδο

7. Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

A) Η αρχή της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων

B) Απόπειρες ιεράρχησης των συνταγματικών δικαιωμάτων-Η θεωρία του Alexy.

8. ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ

A) Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΣΤΑΘΜΙΣΗ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ

i) Αναλογικότητα

ii) Νομιμότητα του σκοπού και του μέσου

iii) Σύγκριση των αρχών της προσφορότητας και της αναγκαιότητας με την αρχή της αναλογικότητας

iv) Η σχέση της αρχής της αναλογικότητας με την αρχή της απαγόρευσης του υπέρμετρου

v) Η υπόθεση Luth

vi) Η υπόθεση Blinkfuer

B) Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ

9. Η ΠΛΑΣΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

A) Πλαστή εικόνα

B) Διάκριση αμυνόμενου - επιτιθέμενου

10. Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ

11. A) Το δικαίωμα προστασίας από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και το δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας

B) Ο νόμος 2472/97 όσον αφορά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για δημοσιογραφικούς σκοπούς

Γ) Η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων στον ιδιαίτερο τομέα των εργασιακών σχέσεων

12. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

13. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα συνταγματικά δικαιώματα ως εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας έχουν μεγάλη σημασία για την εύρυθμη λειτουργία κάθε ευνομούμενης κοινωνίας. Αν και η αναγνώριση και κατοχύρωσή τους δεν ήταν ούτε εύκολη, ούτε γρήγορη, στη σύγχρονη έννομη τάξη γίνεται πλέον λόγος για απόλυτη αμυντική ενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η τριτενέργεια θεμελιώνεται στο άρθρο 25 παράγραφο 1 εδ.γ του Συντάγματος, όπως αυτό διαμορφώθηκε με την αναθεώρηση του 2001. Κάθε συνταγματικό δικαίωμα έχει καθορισμένο περιεχόμενο και ασκείται εντός ορισμένων ορίων(οριοθέτηση),αλλά επιπλέον περιορίζεται κατά την άσκησή του, λόγω της πρακτικής ανάγκης συνυπάρξεως και συντονισμού των διάφορων προστατευόμενων έννομων αγαθών και των φορέων τους. Ωστόσο, η σύγκρουση των δικαιωμάτων αποτελεί καθημερινό φαινόμενο της σύγχρονης εποχής. Καθίσταται λοιπόν επιτακτική η ανάγκη άρσης της, ώστε οι σχέσεις των μελών του κοινωνικού συνόλου να βρίσκονται σε ισορροπία. Πολλές μέθοδοι έχουν προταθεί ως ενδεικτικές για την επίλυσή της:η μέθοδος της ιεράρχησης,η στάθμιση των συμφερόντων (ως έκφανση της αρχής της αναλογικότητας),η μέθοδος της πρακτικής εναρμόνισης και η μέθοδος της θεσμικής εφαρμογής.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το ζήτημα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων, που απασχόλησε και απασχολεί θεωρία και νομολογία. Το ζήτημα εξετάζεται στα πλαίσια του νομικού ατομικισμού και του κοινωνικού ανθρωπισμού. Περαιτέρω αναλύονται και αξιολογούνται οι μέθοδοι που έχουν παρουσιαστεί ως κατάλληλες για την αντιμετώπιση της σύγκρουσης δικαιωμάτων.

2. ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

A) ΕΝΝΟΙΑ

«Συνταγματικά δικαιώματα είναι τα παρεχόμενα στα άτομα και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου θεμελιώδη, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, τα οποία αποτελούν τις κατά την αντίληψη του συντακτικού νομοθέτη βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας και των οποίων το αμυντικό περιεχόμενο στρέφεται κατά της κρατικής και κάθε άλλης εξουσίας, το προστατευτικό περιεχόμενο στρέφεται μόνον προς το κράτος αξιώνοντας την παροχή βοήθειας για την απόκρουση κάθε απειλής, το δε εξασφαλιστικό, εφόσον αναγνωρίζεται, στρέφεται επίσης προς το κράτος, αξιώνοντας την παροχή των απαραίτητων μέσων για την άσκηση του δικαιώματος».

Ως δικαίωμα νοείται η εξουσία που απονέμεται από το δίκαιο για την ικανοποίηση συμφέροντος. Την έννοια του δικαιώματος λοιπόν στοιχειοθετούν το οντολογικό και το λειτουργικό στοιχείο. Το οντολογικό στοιχείο είναι η εξουσία, δηλαδή η δύναμη που αναγνωρίζεται και ρυθμίζεται από το δίκαιο, ενώ το λειτουργικό στοιχείο η ικανοποίηση του προσωπικού συμφέροντος του κοινωνικού ανθρώπου, στο πλαίσιο πάντα του γενικού συμφέροντος και της νομιμότητας.

Το κριτήριο για τον χαρακτηρισμό ενός δικαιώματος ως συνταγματικού και για τη διαφοροποίησή του από τα δικαιώματα του κοινού δικαίου είναι η ενσωμάτωσή του ή μη στο συνταγματικό κείμενο. Η αποστολή των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι ο καθορισμός του συνταγματικού προτύπου του ανθρώπου, που συμβαδίζει με το συνταγματικό πρότυπο του κράτους. Τα συνταγματικά δικαιώματα, ως εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας, προστατεύουν τις βασικές εκφάνσεις της ανθρώπινης

ζωής, παρέχοντας τη δυνατότητα στον άνθρωπο να συμμετέχει στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή. Η εξουσία που αναγνωρίζουν είναι εξουσία του ανθρώπου πάνω στον εαυτό του και όχι πάνω σε άλλα άτομα. Θέτουν έτσι τα όρια της συμπεριφοράς του φορέα προς τους άλλους φορείς των δικαιωμάτων, ενώ συγχρόνως προσδιορίζουν τη συμπεριφορά του κράτους απέναντί τους. Τα συνταγματικά δικαιώματα έχουν αμυντικό, προστατευτικό και εξασφαλιστικό/ διεκδικητικό περιεχόμενο. Τέλος δεν έχουν μόνο ατομικό, αλλά και κοινωνικό χαρακτήρα, και εφαρμόζονται στην συνολική ένομη τάξη προστατεύοντας το άτομο από οποιαδήποτε απειλή, δημόσια ή ιδιωτική.

B) ΔΟΜΗ

Το συνταγματικό δικαίωμα θα μπορούσε να παρασταθεί σχηματικά σαν κύκλος με κέντρο και περιφέρεια. Στα στοιχεία του ανήκουν το υποκείμενο, το αντικείμενο, το προστατευόμενο αγαθό, η κτήση, η παραίτηση, η λειτουργία και η άσκηση του δικαιώματος.

Τα τμήματα του περιεχομένου του δικαιώματος είναι δύο, η κτήση και η άσκηση. Δύο είναι επομένως και οι αντίστοιχες βασικές περιοχές της δομής του δικαιώματος, ο πυρήνας (η περιοχή της κτήσης), γύρω από το κέντρο του κύκλου, και η περιφέρεια, η υπόλοιπη μετά τον πυρήνα περιοχή της άσκησης.

Ο πυρήνας αφορά την κτήση του δικαιώματος και ταυτίζεται με αυτήν. Η κτήση είναι η νομική σύνδεση δικαιώματος και δικαιούχου και περιλαμβάνει δύο στοιχεία. Το υποκειμενικό στοιχείο είναι ο φορέας του δικαιώματος και το αντικειμενικό το προστατευόμενο συνταγματικό αγαθό. Ο πυρήνας λοιπόν δεν είναι ενιαίος, αλλά τριχοτομείται. Την εσωτερική του περιοχή καταλαμβάνει το

προστατευόμενο συνταγματικό αγαθό, τον πρώτο φλοιό οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί του αντικειμένου της κτήσης και τον δεύτερο φλοιό η ικανότητα κτήσης, το υποκείμενο του δικαιώματος.

Η κτήση οριοθετεί τον πυρήνα έναντι της άσκησης του δικαιώματος. Άσκηση δικαιώματος είναι η χρήση της εξουσίας που εμπεριέχεται στο δικαίωμα. Η άσκηση περιλαμβάνει την απόλαυση των ωφελειών που εμπεριέχονται στο δικαίωμα, τις υλικές ή δικαστικές ενέργειες για την προστασία του, και τη διάθεση του δικαιώματος (παραίτηση, μεταβίβαση). Όπως ο πυρήνας, έτσι και η περιφέρεια (η άσκηση) δεν είναι ενιαία, αλλά τριχοτομείται. Η ικανότητα άσκησης διαχωρίζει την κτήση από την άσκηση, μετά ακολουθούν οι συνθήκες της άσκησης (τόπος, χρόνος, τρόπος), ενώ τη γραμμή που διαγράφει τον κύκλο της περιφέρειας χαράσσουν οι οριοθετήσεις άσκησης του δικαιώματος. Η νόμιμη άσκηση του δικαιώματος είναι η εμπεριεχόμενη στον κύκλο του δικαιώματος. Εκτός του κύκλου κάθε συμπεριφορά είναι παράνομη.

Γ) ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ

1) Δημόσια και ιδιωτικά δικαιώματα.

Η διάκριση του δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό είχε ως συνέπεια τη διάκριση των δικαιωμάτων σε δημόσια και ιδιωτικά. Το δημόσιο δικαίωμα στρέφεται κατά του κράτους και εμπεριέχει δημόσια αξίωση του δικαιούχου να εξαναγκάσει το κράτος σε πράξη ή παράλειψη. Τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν τη σημαντικότερη κατηγορία δημοσίων δικαιωμάτων.

Η διάκριση αυτή όμως προκαλεί νομικοτεχνικά ζητήματα και δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες της σύγχρονης έννομης τάξης. Η υπέρβαση του

δυσιασμού και η ενοποίηση της έννομης τάξης καταργεί την ύπαρξη ιδιαίτερης δημόσιας περιοχής και ιδιαίτερης ιδιωτικής περιοχής, με αποτέλεσμα να καταργεί και τη διάκριση των δικαιωμάτων σε δημόσια και ιδιωτικά. Η τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν επιτρέπει το χαρακτηρισμό τους ως δημόσια ή ιδιωτικά. Τα θεμελιώδη δικαιώματα απολυτοποιούνται, αποκτούν υπερδημόσιο χαρακτήρα. Είναι συνταγματικά δικαιώματα με τυπική νομική υπεροχή, που εφαρμόζονται και στο κοινό δίκαιο και προστατεύουν τον δικαιούχο από κάθε είδους απειλή.

2) Συνταγματικά και κοινά δικαιώματα.

Η διάκριση του δικαίου σε συνταγματικό και κοινό έχει ως συνέπεια τη διάκριση των δικαιωμάτων σε συνταγματικά και κοινά. Συνταγματικά είναι τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και απονέμονται από τον συντακτικό νομοθέτη, ενώ κοινά είναι τα δικαιώματα που προέρχονται από το κοινό δίκαιο. Τα συνταγματικά δικαιώματα από την άποψη της νομικής τους προέλευσης και υπεροχής είναι συνταγματικά, από την άποψη του περιεχομένου τους όμως είναι δικαιώματα που συμπεριλαμβάνονται στους μερικότερους δικαιοκούς κλάδους. Το συνταγματικό δίκαιο υπερέχει του κοινού δικαίου και θέτει τις βάσεις για τη δημιουργία και τη διαμόρφωση των κοινών δικαιωμάτων. Δεν νοείται σύγκρουση ανάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες δικαιωμάτων, καθώς τα κοινά δικαιώματα αποτελούν εξειδικεύσεις των συνταγματικών δικαιωμάτων.

3) Πρωτογενή και δευτερογενή συνταγματικά δικαιώματα.

Το πρωτογενές και δευτερογενές δικαίωμα τελούν σε σχέση γενικού προς ειδικού. Το περιεχόμενο του πρωτογενούς δικαιώματος αποτελεί αυτοτελή μορφή ανθρώπινης συμπεριφοράς, ενώ το περιεχόμενο του

δευτερογενούς δικαιώματος συνίσταται σε ειδικότερη εμφάνιση μιας γενικότερης μορφής της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Το γενικό δικαίωμα εμπεριέχει το ειδικό, η ύπαρξη όμως πρωτογενούς δικαιώματος δεν καθιστά περιττό το δευτερογενές δικαίωμα που προέρχεται από αυτό. Η εξειδίκευση ενός πρωτογενούς δικαιώματος σε μερικότερες βιοτικές περιοχές το καθιστά δευτερογενές.

4) Ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα (*status negativus*, *status activus*, *status socialis*).

Η κλασική διάκριση των δικαιωμάτων διατυπώθηκε από τον γερμανό νομικό Georg Jellinek. Βάση της διάκρισης αυτής αποτελεί η διαπίστωση των προερχόμενων από την κρατική εξουσία κινδύνων και ως κριτήριό της χρησιμοποιείται το περιεχόμενο της πράξης της κρατικής εξουσίας ως αποδέκτη της ενέργειας του δικαιώματος.

Τα ατομικά δικαιώματα είναι δημόσια δικαιώματα τα οποία στρέφονται κατά του κράτους εξαναγκάζοντάς το σε αρνητική πράξη (παράλειψη) και διαμορφώνουν τον *status negativus* του ατόμου. Η κλασική νομική θεωρία κατοχυρώνει τα ατομικά δικαιώματα, διακρίνοντάς τα από τα πολιτικά δικαιώματα, ενώ παράλληλα αρνείται την αναγνώριση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Τέτοια ατομικά δικαιώματα είναι μεταξύ άλλων η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, το δικαίωμα ζωής, τιμής και ελευθερίας, το άσυλο της κατοικίας και το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, το δικαίωμα ενώσεως και συνδικαλισμού, η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία του τύπου, η ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας και το δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Τα κοινωνικά δικαιώματα στρέφονται προς το κράτος, περιέχουν θετική αξίωση προς πράξη, και διαμορφώνουν τον *status positivus* του ατόμου. Σύμφωνα με την κλασική νομική θεωρία τα κοινωνικά δικαιώματα δεν είναι δικαιώματα με την κυριολεκτική έννοια του δικαιώματος, αλλά πολύ περισσότερο αποτελούν κατευθυντήριες αρχές. Το παλαιό φιλελεύθερο κράτος δικαίου, ως κράτος αποχής δεν δέχεται την ιδέα της υποχρέωσης προς πράξη. Στα κοινωνικά δικαιώματα ανήκουν το δικαίωμα παιδείας, το δικαίωμα υγείας, το δικαίωμα όσων έχουν ανάγκη βοήθειας για ειδική φροντίδα εκ μέρους του κράτους, το δικαίωμα κατοικίας, το δικαίωμα εργασίας, το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση και το δικαίωμα στο περιβάλλον.

Πολιτικά δικαιώματα είναι αυτά που στρέφονται προς το κράτος παρέχοντας στους πολίτες την αξίωση ενεργητικής συμμετοχής (*status activus*) στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας. Η κλασική νομική θεωρία διέκρινε τα ατομικά δικαιώματα (ως δικαιώματα του ανθρώπου) από τα πολιτικά δικαιώματα (ως δικαιώματα του πολίτη). Η διάκριση θεμελιώνεται στην διάκριση κράτους δικαίου και δημοκρατίας. Πολιτικά δικαιώματα είναι το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή, το δικαίωμα της ψήφου και του εκλέγεσθαι, το δικαίωμα κατάληψης δημοσίων αξιωμάτων και διορισμού σε δημόσιες υπηρεσίες, η ελευθερία πολιτικής συνείδησης και έκφρασης των πολιτικών πεποιθήσεων, η ελευθερία του πολιτικού τύπου και άλλα.

Η θεωρία του *status* διακρίνει τρεις κατηγορίες δικαιωμάτων με βάση ποιοτικά κριτήρια ως προς τη μορφή της πράξης της κρατικής εξουσίας. Στο πλαίσιο της σύγχρονης έννομης τάξης, η τριμερής αυτή διάκριση είναι ανεπαρκής και δεν ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο των θεμελιωδών

δικαιωμάτων. Η προστατευτική λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι σύνθετη και διαμορφώνει τον *status mixtus*. Κάθε συνταγματικό δικαίωμα, ατομικό, πολιτικό ή κοινωνικό, εμπεριέχει τόσο αρνητικές - αμυντικές αξιώσεις κατά του κράτους, όσο και θετικές - προστατευτικές αλλά και διεκδικητικές - συμμετοχικές προς το κράτος αξιώσεις. Η κατάταξη λοιπόν των συνταγματικών δικαιωμάτων στις τρεις κλασικές κατηγορίες δεν είναι δυνατή, καθώς αυτά συνιστούν ενιαίο σύστημα βασιζόμενο στην ανθρώπινη αξία.

Ως νέα διάκριση των συνταγματικών δικαιωμάτων θα μπορούσε να προταθεί η διάκρισή τους σε πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά, βάσει του ουσιαστικού περιεχομένου της ρυθμιζόμενης από αυτά ύλης. Τα συνταγματικά δικαιώματα δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν βάσει του περιεχομένου τους, καθώς η αμυντική, προστατευτική και διεκδικητική διάσταση αποτελούν τρεις μερικότερες διαστάσεις κάθε συνταγματικού δικαιώματος.

5) Ουσιαστικά και διαδικαστικά-δικονομικά δικαιώματα.

Ουσιαστικά είναι τα δικαιώματα που ενισχύουν την ελευθερία του ατόμου, τις κρατικές παροχές προς αυτό και τη συμμετοχή του στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Τα περισσότερα δικαιώματα είναι ουσιαστικά. Διαδικαστικά ή δικονομικά δικαιώματα είναι αυτά που εγγυώνται την ελεύθερη πρόσβαση στην κρατική και ιδίως στην δικαστική εξουσία, και θεμελιώνουν την αξίωση αντικειμενικής κρίσεως και αντικειμενικής παροχής δικαιοσύνης. Διαδικαστικά δικαιώματα είναι το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια, το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως του ενδιαφερόμενου και το δικαίωμα αναφοράς.

Δ) ΟΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Τις βάσεις της εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων αποτελούν μεταξύ άλλων τα παρακάτω:

1. Η αρχή της βασικής ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων, κατά την οποία καταρχήν όλα τα δικαιώματα εφαρμόζονται ως προς όλο το περιεχόμενό τους σε όλες τις έννομες σχέσεις.

2. Η αρχή της καθολικής ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων, σύμφωνα με την οποία τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται στη συνολική έννομη τάξη και προστατεύουν το άτομο από κάθε απειλή, δημοσίου ή ιδιωτικού χαρακτήρα.

3. Η διάκριση του περιεχομένου όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων σε αμυντικό, προστατευτικό και διασφαλιστικό (διεκδικητικό / εξασφαλιστικό). Το αμυντικό και το προστατευτικό περιεχόμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων αναγνωρίζονται από το Σύνταγμα, ενώ το διασφαλιστικό αναγνωρίζεται σε ειδικές περιπτώσεις. Το αμυντικό περιεχόμενο στρέφεται κατά πάσης απειλής, κατά της κρατικής αλλά και κατά της ιδιωτικής εξουσίας. Το προστατευτικό περιεχόμενο προκύπτει από την συνταγματική αρχή της προστασίας, στρέφεται προς την κρατική εξουσία και αξιώνει την παροχή βοήθειας στον αμυνόμενο για την απόκρουση της επίθεσης και την αποκατάσταση της προκληθείσας βλάβης. Το διασφαλιστικό περιεχόμενο στρέφεται προς το κράτος και αξιώνει την παροχή των απαραίτητων υλικών μέσων για την ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος. Κριτήριο της διάκρισης αυτής αποτελεί η πηγή των κινδύνων. Στα δύο πρώτα ο άνθρωπος προστατεύεται από επιθετικές ενέργειες, ενώ στο τρίτο διαφυλάσσεται από την οικονομική ανάγκη.

4. Η αρχή της εφαρμογής του αμυντικού περιεχομένου των συνταγματικών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, τα αμυντικά δικαιώματα είναι απόλυτα δικαιώματα, «erga omnes». Στη σύγχρονη έννομη τάξη αναγνωρίζεται η αμυντική διαπροσωπική ενέργεια. Κάθε παράγοντας της έννομης τάξης υποχρεούται να σέβεται και να μην προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Η απόλυτη αμυντική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων προκύπτει από την συνταγματική αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξίας. Η διαπροσωπική εφαρμογή του προστατευτικού και διεκδικητικού περιεχομένου των δικαιωμάτων δεν προβλέπεται από γενικό κανόνα και μπορεί να προκύψει μόνο με ειδική συνταγματική ή νομοθετική πρόβλεψη. Η προστατευτική ή διεκδικητική διαπροσωπική ενέργεια δεν αναγνωρίζεται στην σύγχρονη έννομη τάξη.

5. Η θεσμική αντιπαράθεση, η αντιπαράθεση υποκειμενικού προς αντικειμενικό. Το αντικειμενικό στοιχείο (ο θεσμός) συνιστά το πλαίσιο όπου εκδηλώνονται τα υποκειμενικά στοιχεία (τα δικαιώματα). Ο εντοπισμός του θεσμικού περιβάλλοντος οδηγεί στην αντιπαράθεση δικαιώματος προς θεσμό. Η θεσμική αντιπαράθεση αποτελεί τη βάση της μεθόδου της θεσμικής εφαρμογής για την άρση των διαφόρων αντιθέσεων.

6. Η αρχή της ταυτόχρονης προστασίας δικαιωμάτων και θεσμών. Στη σύγχρονη έννομη τάξη η κατοχύρωση δικαιωμάτων σημαίνει και την ταυτόχρονη κατοχύρωση θεσμών. Η αναγνώριση δικαιωμάτων οδηγεί στη δημιουργία και την αναγνώριση των θεσμών, ενώ και η αναγνώριση των θεσμών οδηγεί στην αναγνώριση και την προστασία των δικαιωμάτων. Τόσο το δικαίωμα, όσο και ο θεσμός έχουν συνταγματική θεμελίωση.

7. Τα δύο επίπεδα εφαρμογής συνταγματικών δικαιωμάτων. Κάθε συνταγματικό δικαίωμα εφαρμόζεται ή στο πλαίσιο της γενικής σχέσης (γενική εφαρμογή) ή στο πλαίσιο μιας ειδικής έννομης σχέσης ή θεσμού (θεσμική εφαρμογή).

8. Η αρχή, σύμφωνα με την οποία στο πλαίσιο της γενικής σχέσης, τα δικαιώματα υφίστανται μόνο οριοθετήσεις και όχι περιορισμούς. Τα συνταγματικά δικαιώματα όταν εφαρμόζονται στη γενική σχέση δεν υπόκεινται σε περιορισμούς, παρά μόνο σε οριοθετήσεις. Οι ειδικές σχέσεις αντίθετα, είναι ο χώρος της επιβολής των εξαιρετικά αναγκαίων περιορισμών.

9. Τα συνταγματικά δικαιώματα υφίστανται επιβαρύνσεις, οι οποίες διακρίνονται σε απλές επιδράσεις, απλούς περιορισμούς και προσβολές. Οι απλές επιδράσεις προέρχονται από την άσκηση νόμιμης ανθρώπινης δραστηριότητας στον ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό χώρο, η οποία όμως δεν θίγει τον προστατευτικό κύκλο του δικαιώματος του άλλου. Ο απλός περιορισμός οδηγεί σε συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος κατά την εφαρμογή του στο πλαίσιο μιας ειδικής σχέσης. Όμως, η ενέργεια του κρατικού οργάνου ή του ιδιώτη που προκαλεί τη συρρίκνωση αυτή επιτρέπεται από το δίκαιο, έχει νόμιμη αιτία. Οι απαγορευμένοι, αναπιώδεις περιορισμοί αντίθετα, αποτελούν προσβολές των συνταγματικών δικαιωμάτων.

10. Η διάκριση περιορισμού και οριοθέτησης. Περιορισμός υπό ευρεία έννοια είναι η συρρίκνωση του νόμιμου γενικού περιεχομένου του δικαιώματος (της κτήσης ή της άσκησης), η οποία προκαλείται από ανθρώπινη πράξη. Οριοθέτηση είναι ο καθορισμός των ανώτατων ορίων άσκησης του δικαιώματος, ο καθορισμός του περιεχομένου του στο πλαίσιο

της γενικής σχέσης, μέσω διατάξεων δικαίου. Η οριοθέτηση δεν περιορίζει την ελευθερία και αποτελεί μόνιμη ρύθμιση, η οποία αναφέρεται σε όλους τους φορείς δικαιωμάτων (γενική) και εφαρμόζεται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα (καθολική). Δεν είναι απαραίτητο να επαναλαμβάνεται σε κάθε συνταγματική διάταξη αλλά αρκεί η γενική πρόβλεψη στο συνταγματικό κείμενο (γενικά προβλεπόμενη οριοθέτηση). Κάποιες φορές το γενικό περιεχόμενο ενός δικαιώματος καθορίζεται με ειδικές διατάξεις (ειδικά προβλεπόμενη οριοθέτηση).

Οι γενικές οριοθετικές ρήτρες προβλέπονται στα άρθρα 5 παράγραφο 1, και 25 του Συντάγματος και είναι τρεις: η ρήτρα της συνταγματικής νομιμότητας, η ρήτρα της κοινωνικότητας και η ρήτρα της χρηστότητας. Η αρχή της συνταγματικής νομιμότητας επιβάλλει η δράση όλων των κοινωνιών του δικαίου να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και με τους νόμους που συμφωνούν με αυτό. Η αρχή της κοινωνικότητας αναφέρεται στο άτομο ως μέλος του κοινωνικού συνόλου (άρθρο 5 παράγραφο 1 Συντ.:τα δικαιώματα των άλλων) και στο κοινωνικό σύνολο με την προάσπιση του γενικού συμφέροντος (άρθρο 25 παράγραφο 1 και 106 παράγραφο 2 Συντ.). Το Σύνταγμα δεν εμπεριέχει μια γενική ρήτρα υπέρ του δημοσίου συμφέροντος, η οποία θα περιόριζε ή και θα εξαφάνιζε τα θεμελιώδη δικαιώματα. Το δημόσιο συμφέρον είναι η σύνθεση των συμφερόντων των φορέων των συνταγματικών δικαιωμάτων, επομένως η άσκηση κάθε ατομικού συμφέροντος συνιστά δημόσιο συμφέρον. Στο Σύνταγμα υπάρχουν ειδικές ρήτρες που θέτουν το γενικό συμφέρον ως όριο, όσον αφορά στην άσκηση οικονομικών δικαιωμάτων (άρθρα 17 και 106 Συντ.). Η αρχή της χρηστότητας εμπεριέχεται εν μέρει στη ρήτρα της συνταγματικής νομιμότητας αλλά και στη

ρήτρα της κοινωνικότητας. Η ρήτρα της χρηστότητας περιλαμβάνει το σεβασμό των χρηστών ηθών, την τήρηση της καλής πίστης και την απαγόρευση κατάχρησης. Η καταχρηστική (δηλαδή νομότυπη όμως υπερβολική) άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται (άρθρο 25 παράγραφο 2 Συντ.). Η απαγόρευση της κατάχρησης ως γενική αρχή του δικαίου αναφέρεται στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά και στην άσκηση κάθε εξουσίας.

11. Η αρχή του αιτιώδους των περιορισμών. Σύμφωνα με την αρχή αυτή επιτρέπονται οι αιτιώδεις και απαγορεύονται οι αναιτιώδεις περιορισμοί. Ένας περιορισμός είναι αιτιώδης ή αναιτιώδης ανάλογα με τη φυσική σχέση δικαιώματος και θεσμού. Οι περιορισμοί που επιτρέπονται από το Σύνταγμα επιβάλλονται από την αιτιώδη συνάφεια, τη φυσική σχέση δικαιώματος και θεσμού, ενώ οι απαγορευόμενοι περιορισμοί είναι αναιτιώδεις, δεν επιβάλλονται από τη φυσική σχέση δικαιώματος και θεσμού.

12. Η αρχή *nulla nestrictio sine lege constitutionale certa* (Ουδείς περιορισμός χωρίς ορισμένη συνταγματική διάταξη)

Στο άρθρο 25 παράγραφο 1 εδ. δ' του Συντάγματος καθιερώνεται η αρχή της συνταγματικής πρόβλεψης των περιορισμών. Η διάταξη αυτή ορίζει ότι οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα, είτε από τον νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού. Μόνο ο συντακτικός νομοθέτης μπορεί να περιορίζει τα συνταγματικά δικαιώματα, είτε με συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις, είτε αναθέτοντας στον κοινό νομοθέτη την διαμόρφωση περιορισμών των δικαιωμάτων (επιφύλαξη νόμου). Η εξουσιοδότηση προς τον κοινό νομοθέτη δεν είναι εξουσιοδότηση εν λευκώ.

Αντίθετα, κατά την εισαγωγή περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων, ο κοινός νομοθέτης δεσμεύεται από κάποια όρια, στα οποία ανήκουν κυρίως τα εξής: η αρχή της αναλογικότητας, ο πυρήνας του δικαιώματος, η απαγόρευση ατομικού νομοθετικού περιορισμού, η απαγόρευση καταχρηστικής επιβολής περιορισμών, η συμφωνία προς την ελεύθερη δημοκρατική τάξη.

Ε) Η ΤΡΙΤΕΝΕΡΓΕΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Με τον όρο τριτενέργεια (ορθότερα διαπροσωπική ενέργεια) νοείται η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ιδιωτικό δίκαιο. Η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορεί να περιοριστεί όχι μόνο από την δημόσια, αλλά και από την ιδιωτική εξουσία. Τα θεμελιώδη δικαιώματα, που προστατεύουν τον ιδιώτη απέναντι στους φορείς της κρατικής εξουσίας δεσμεύοντάς τους («κάθετη ενέργεια»), εφαρμόζονται και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών («οριζόντια ενέργεια»). Έτσι δεν δεσμεύονται μόνο τα κρατικά όργανα, αλλά οι πάντες (απόλυτη ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων) και οι ιδιώτες προστατεύονται τόσο από το κράτος, όσο και από τους «τρίτους».

Η θεωρία της τριτενέργειας αναπτύχθηκε αρχικά στη Γερμανία, στο πεδίο του εργατικού δικαίου. Η ιεραρχική αντιπαράταξη εργοδότη και εργαζόμενου οδήγησε στην διαπίστωση της διάστασης πραγματικής και νομικής ελευθερίας και παρέχει το προσφορότερο έδαφος για την εφαρμογή της θεωρίας της τριτενέργειας. Η τριτενέργεια είναι αποδεκτή όχι μόνο σε εθνικό επίπεδο, αλλά και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ενώ αναγνωρίζεται και στην νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Σχετικά με το ζήτημα της τριτενέργειας έχουν αναπτυχθεί δύο θεωρίες: η θεωρία της άμεσης τριτενέργειας και η θεωρία της έμμεσης τριτενέργειας. Σύμφωνα με την θεωρία της άμεσης τριτενέργειας, η οποία έχει συνδεθεί με το όνομα του γερμανού καθηγητή του εργατικού δικαίου και πρόεδρο του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαίου Hans Carl Nipperdey, τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι αντικειμενικοί κανόνες δικαίου που δεσμεύουν όχι μόνο το κράτος αλλά και τους ιδιώτες. Η εφαρμογή τους λοιπόν στο ιδιωτικό δίκαιο δεν έχει την ανάγκη κανενός μέσου, όπως είναι οι γενικές ρήτρες. Ο Nipperdey δεν αναγνωρίζει την απόλυτη ενέργεια όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ιδιωτικό δίκαιο, αλλά την εξαρτά από το περιεχόμενο και τη λειτουργία καθενός δικαιώματος. Σύμφωνα με τη θεωρία της έμμεσης τριτενέργειας, κύριος εκπρόσωπος της οποίας είναι ο G. Durig, η δράση των ιδιωτών πρέπει να κρίνεται σύμφωνα με το περιεχόμενο των ειδικών κανόνων ιδιωτικού δικαίου, εφ' όσον αυτοί υπάρχουν. Η δύναμη των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι περιορισμένη και η προστασία από την απειλή της ιδιωτικής εξουσίας πρέπει να κρίνεται βάσει των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου. Στην περίπτωση που αυτοί λείπουν, τα θεμελιώδη δικαιώματα επιδρούν εμμέσως, συμπληρώνοντας τις γενικές έννοιες και ρήτρες του ιδιωτικού δικαίου. Η χρησιμοποίηση όμως μόνο γενικών ρητρών προκαλεί τον κίνδυνο αντισυνταγματικών λύσεων, καθώς παρέχει μεγάλη ευχέρεια στους δικαστές για την ερμηνεία αυτών των ευρύτατων διατάξεων, κίνδυνο που μειώνει στο ελάχιστο η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, παρέχοντας μεγάλη ασφάλεια δικαίου. Η θεωρία της έμμεσης τριτενέργειας δεν καταλήγει σε συγκεκριμένη λύση. Πάντως οι νομικές λύσεις που παρέχονται είτε με την άμεση χρησιμοποίηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων (άμεση τριτενέργεια),

είτε με την ορθή χρησιμοποίηση μόνο των γενικών ρητρών (άρνηση τριτενέργειας) είναι οι ίδιες, κατά το μέτρο που οι γενικές ρήτρες αποτελούν ταυτόχρονα και γραπτό συνταγματικό δίκαιο.

Μια κάποια εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν αμφισβητείται από κανέναν σήμερα στην νομική επιστήμη, όμως ως προς την αποδοχή της τριτενέργειας έχουν παρουσιαστεί διάφορες απόψεις. Έτσι, σύμφωνα με την κα Τζ. Στράγγα-Ηλιοπούλου, η μόνη τριτενέργεια είναι η άμεση, ενώ η έμμεση δεν αποτελεί καν μορφή τριτενέργειας. Ο κ. Δαγτόγλου αναγνωρίζει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα επιδρούν αναμφισβήτητα και στο αστικό δίκαιο, το οποίο υποτάσσεται στο αυξημένης τυπικής ισχύος Σύνταγμα, παραθέτοντας τα εξής επιχειρήματα. Με τις διατάξεις 25 παράγραφο 1 και 25 παράγραφο 2 του Συντάγματος, το κράτος δεν αναγνωρίζει μόνο, αλλά και εγγυάται και προστατεύει τα δικαιώματα του ανθρώπου, κάτι που θα μπορούσε να κάνει μόνο ως τρίτος, εφ' όσον τα θεμελιώδη δικαιώματα διέπουν τις σχέσεις των ιδιωτών μεταξύ τους. Τα κρατικά όργανα δεν υποχρεούνται μόνο να απέχουν από κάθε ενέργεια που προσβάλλει τα θεμελιώδη δικαιώματα, αλλά και να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για την ακώλυτη άσκηση τους. Τέλος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μια ορισμένη τριτενέργεια των δικαιωμάτων επιβάλλεται από τη διακίνδυσή τους όχι μόνο από φορείς δημόσιας εξουσίας, αλλά και από φορείς ιδιωτικής εξουσίας, όμως η άμεση εφαρμογή τους και στις μεταξύ ιδιωτών σχέσεις θα αναιρούσε τη συμβατική ελευθερία και θα κατέλυε επομένως την αυτοτέλεια του ιδιωτικού δικαίου. Σύμφωνα με τον κ. Ράικο, τα θεμελιώδη δικαιώματα δεσμεύουν άμεσα μόνο τους φορείς της δημόσιας εξουσίας. Ο κ. Δημητρόπουλος δεχόμενος την άμεση τριτενέργεια, ορθώς ανάγει το όλο ζήτημα της τριτενέργειας στη διάσταση μεταξύ της

παραδοσιακής ατομικιστικής έννομης τάξης και της σύγχρονης κοινωνικής ανθρωπιστικής έννομης τάξης. Στην παραδοσιακή νομική θεωρία τα ατομικά δικαιώματα είναι δημόσιο δίκαιο και εφαρμόζονται μόνο στο δημόσιο και όχι στο ιδιωτικό δίκαιο. Συνεπώς, η αποδοχή της τριτενέργειας στη δυαδιστική έννομη τάξη δεν είναι δυνατή, καθώς αντιτίθεται στις βασικές αρχές της. Αντίθετα, στη σύγχρονη έννομη τάξη το πρόβλημα της τριτενέργειας εξαφανίζεται. Το πρόβλημα της τριτενέργειας το οποίο ρυθμίζεται ρητά από το άρθρο παράγραφο 1 εδ.γ του Συντάγματος δεν θα έπρεπε να απασχολεί σήμερα την νομική επιστήμη.

Πολλές απόψεις έχουν ακουστεί και ως προς την έκταση της τριτενέργειας. Σύμφωνα με τον κ. Δαγτόγλου και την κα Στράγγα-Ηλιοπούλου υπάρχουν δικαιώματα που εκ φύσεως δεν τριτενεργούν (π.χ. το δικαίωμα της ιθαγένειας 4§ 3 εδ. 2 Συντ) και δικαιώματα που δεν θα ήταν νοητά χωρίς την ύπαρξη τριτενέργειας (π.χ. το δικαίωμα ίσης αμοιβής για ίσης αξίας εργασίας, 22§1 Συντ). Ακόμα, μέρος της θεωρίας υποστηρίζει ότι προϋποτίθεται η ύπαρξη εξουσιαστικής σχέσης και δη χρηματικής, άποψη την οποία δεν δέχεται η κα Στράγγα-Ηλιοπούλου. Σύμφωνα με την ορθότερη άποψη όμως, το ζήτημα της έκτασης της τριτενέργειας είναι φαινομενικό. Στις διαπροσωπικές σχέσεις και για την άρση των αντιθέσεων εφαρμόζονται όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα ως προς το αμυντικό τους περιεχόμενο, κατά το μέτρο βέβαια που επιβάλλεται από την αιτιώδη συνάφεια. Η σύγχρονη έννομη τάξη αναγνωρίζει αμυντικά, όχι όμως προστατευτικά ή εξασφαλιστικά δικαιώματα κατά ιδιωτών. Δεν υπάρχει ζήτημα έκτασης της τριτενέργειας, αλλά ζήτημα προσδιορισμού του τρόπου εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε συγκεκριμένες έννομες σχέσεις και θεσμούς.

3.ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΤΟΜΙΚΙΣΤΙΚΟ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟ

Α)Ο ΑΤΟΜΙΚΙΣΤΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

Ο ατομικιστικός φιλελευθερισμός αποτελεί σύστημα δικαίου που διαμορφώθηκε τον προηγούμενο αιώνα και έχει ως βάση του την ατομικιστική αρχή. Πρόκειται κυρίως για σύστημα προστασίας από το κράτος, προστασία που κατοχυρώνεται συνταγματικά και εκδηλώνεται με το συνταγματικό και το κοινό δημόσιο δίκαιο. Η προστασία από την ιδιωτική εξουσία έχει δευτερεύουσα θέση, δεν κατοχυρώνεται συνταγματικά και εκδηλώνεται με το κοινό δίκαιο, στηρίζεται δηλαδή στη θέληση του νομοθέτη. Η ζωή και η ιδιοκτησία προστατεύονται και από την κρατική και από την ιδιωτική εξουσία, η ελευθερία όμως προστατεύεται μόνο από το κράτος, εκτός εάν ο κοινός νομοθέτης, με δική του πρωτοβουλία, της παρέχει προστασία και από την ιδιωτική εξουσία. Το άτομο προστατεύεται έναντι του κράτους, σε περιπτώσεις όμως που απειλείται απ'την ιδιωτική εξουσία είναι αφύλακτο. Το κράτος δεν επεμβαίνει, καθώς η επέμβασή του αποτελεί περιορισμό της ατομικής ελευθερίας και έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα, ενώ το άτομο που προσβάλλεται δεν έχει την δυνατότητα να στρέψει έναντι του προσβάλλοντος τα ατομικά του δικαιώματα, τα οποία είναι δημόσια δικαιώματα και στρέφονται μόνο κατά του κράτους. Στον ατομικιστικό φιλελευθερισμό τα θεμελιώδη

δικαιώματα δεν ισχύουν στο ιδιωτικό δίκαιο και συνεπώς αρχές, όπως η ανθρώπινη αξία, δεν είναι απόλυτες και απαραβίαστες.

B) Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΜΗΣ ΤΑΞΗΣ

Η μεταβολή της έννομης τάξης αποτελεί τη βάση της σύγχρονης συνταγματικής θεωρίας. Συνιστά μεταβολή των συνταγματικών μεγεθών, της μορφής του κράτους, της δομής και λειτουργίας του πολιτεύματος, της νομικής υπόστασης, της έννοιας και της λειτουργίας του δικαιώματος, της ίδιας της έννοιας του Συντάγματος.

Οι αλλαγές στον τομέα της κοινωνικοοικονομικής ζωής, η εξέλιξη του «είναι», της πραγματικότητας, οδήγησαν στην εξέλιξη του «δέοντος», της έννομης τάξης. Οι λόγοι της μεταβολής είναι συγχρόνως και πολιτικοί, καθώς το δίκαιο είναι αποτέλεσμα πολιτικής διαδικασίας. Η μεταβολή της μορφής του κράτους, η δημοκρατικοποίησή του, οδήγησε στην δημιουργία ενός νέου ανθρωπιστικού δικαιοοικοδομήματος. Η αντιπροσωπευτική Δημοκρατία δίνει τη θέση της σε ένα-σύμφωνα με τον Gerchard Leibholz-«υποκατάστατο της άμεσης δημοκρατίας». Η λαϊκή κυριαρχία, η εφαρμογή θεσμών της άμεσης Δημοκρατίας, τα πολιτικά κόμματα, το καθολικό δικαίωμα της ψήφου, η εξάρτηση των κυβερνώντων απ'τους κυβερνώμενους μέσω των εκλογών και η ανάπτυξη της επιτακτικής εντολής οδήγησαν στον προστατευτικό νομοθετικό παρεμβατισμό. Ο κοινός νομοθέτης, με σκοπό την ειρηνική συμβίωση των ανθρώπων, επεμβαίνει διαρκώς στη ζωή τους, ρυθμίζοντας τις μεταξύ τους σχέσεις.

Η διαρκής εξέλιξη και η συσσώρευση των ποσοτικών αλλαγών οδήγησε στην ποιοτική μεταβολή ολόκληρης της έννομης τάξης (και του

δημοσίου και του ιδιωτικού δικαίου). Ο προστατευτικός νομοθετικός παρεμβασμός, η δημοσιοποίηση του ιδιωτικού δικαίου και η ιδιωτικοποίηση του δημοσίου δικαίου οδήγησαν στην εφαρμογή θεμελιωδών δικαιωμάτων και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, καθώς και στην κατοχύρωση της αρχής του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας, της ελευθερίας και της ισότητας. Η εξέλιξη του δικαίου ταυτίζεται με τον εξανθρωπισμό του.

Γ) Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

Ο κοινωνικός ανθρωπισμός ως νομική ιδεολογία και σύστημα δικαίου, βασίζεται στην καταστατική αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας». Η νέα αντικειμενική έννομη τάξη ανταποκρίνεται στις ανάγκες της εποχής μας, τις οποίες δεν υπηρετούν ούτε ο ατομικισμός με τον άκρατο υποκειμενισμό του, ούτε ο ολοκληρωτισμός-ετατισμός που υποτάσσει χωρίς όρια το άτομο στο σύνολο.

Ο κοινωνικός ανθρωπισμός αποτελεί ένα φιλοσοφικονομικό ρεύμα, που άρχισε να διαμορφώνεται κυρίως μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο και έχει τις ρίζες του στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Αναγνωρίζεται στο νέο ελληνικό σύνταγμα του 1975, το οποίο δεν επανακαθιέρωσε τον ατομικισμό, αλλά θέσπισε μια ποιοτικά νέα έννομη τάξη, γεγονός εξαιρετικής σημασίας. Με την αναθεώρηση του 2001, το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνει την τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Το βασικότερο χαρακτηριστικό του κοινωνικού ανθρωπισμού είναι η απόλυτη αμυντική ενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων. Το Σύνταγμα,

ως καθολικός ρυθμιστής της νομικής ζωής, ρυθμίζει τις σχέσεις κράτους-πολιτών, αλλά και τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους. Η έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού είναι ενιαία(δεν διακρίνεται σε δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο) και αντικειμενική, καθώς καταστατική της αρχή δεν αποτελεί η υποκειμενική ατομικιστική αρχή, αλλά η αντικειμενική αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας. Από την αρχή αυτή προκύπτει το απαραβίαστο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που αποτελούν συνταγματικές της εξειδικεύσεις και εφαρμόζονται πλέον τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό χώρο.

Το δίκαιο παρέχει τα θεμελιώδη δικαιώματα στον άνθρωπο όχι μόνο ως άτομο, αλλά και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου. Κοινωνικό άτομο είναι το άτομο που υποχρεούται να σέβεται την ανθρώπινη αξία. Η ανθρωπιστική αρχή δεν εξαφανίζει το προσωπικό στοιχείο υπέρ του κοινωνικού, ούτε το κοινωνικό υπέρ του προσωπικού, αλλά αντιθέτως επιχειρεί το συγκερασμό τους. Εξάλλου η ανθρώπινη αξία είναι το «περίβλημα της ατομικότητας και η πηγή της κοινωνικότητας». Ο κοινωνικός ανθρωπισμός συνδυάζει το ατομικό στοιχείο (αναγνώριση και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου) με το κοινωνικό στοιχείο (πραγματοποίηση κοινωνικής προόδου), συνδυασμός που επιτυγχάνεται με τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η ανθρώπινη αξία συγκεκριμενοποιεί την ιδέα της δικαιοσύνης. Ό,τι συμφωνεί με την ανθρώπινη αξία και την προάγει είναι δίκαιο, ενώ ό,τι έρχεται σε αντίθεση με αυτή είναι άδικο. Η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ιδιωτικό χώρο αποτελεί γεγονός μέγιστης σημασίας, καθώς οδηγεί στην προσέγγιση δικαίου και ηθικής. «Ηθικός νόμος είναι η σταθερή και αμετάβλητη ηθική αρχή η οποία επιβάλλει στον άνθρωπο τρόπους και

κριτήρια συμπεριφοράς». Τα συνταγματικά δικαιώματα αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά μιας νομικής ηθικής, εξασφαλίζοντας την ευκαιρία στους πολίτες να δρουν στο χώρο οργανωμένης κοινωνικής ζωής, τους όρους της οποίας θέτει η κρατική εξουσία με σκοπό την προστασία του δικαίου. Ο κοινωνικός ανθρωπισμός θέτει το αναγκαίο πλαίσιο ερμηνείας των συνταγματικών διατάξεων, ενώ ακόμα έχει σημαντική κανονιστική αξία. Η αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας εφαρμόζεται και σε μερικότερους δικαιοκούς κλάδους. Οι σχέσεις που διαμορφώνονται π.χ. στο ενοχικό, εμπράγματο, οικογενειακό, εμπορικό, εργατικό δίκαιο σχηματοποιούνται βάσει των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Ο κοινωνικός ανθρωπισμός αποτελεί νομική πραγματικότητα για την ελληνική έννομη τάξη, όπως προκύπτει από την ανάλυση του αντικειμενικού νοήματος του Συντάγματος και όχι από την ιστορική θέληση του συντακτικού νομοθέτη. Βρισκόμαστε ακόμα στη γέννηση του κοινωνικού ανθρωπισμού. Στην ολοκλήρωσή του πρέπει να συμβάλλει ο συντακτικός νομοθέτης, ο κοινός νομοθέτης, ο δικαστής αλλά και κάθε πολίτης, δείχνοντας σεβασμό στο Σύνταγμα, δρώντας βάσει του περιεχομένου του και υπερασπίζοντάς το από τυχόν αντισυνταγματικές διατάξεις. Κάθε κοινωνικός άνθρωπος δικαιούται, αλλά και είναι υποχρεωμένος να διαφυλάσσει τα συμφέροντα και να διεκδικεί τα δικαιώματά του. Μόνο με τον τρόπο αυτό θα ολοκληρωθεί ο κοινωνικός ανθρωπισμός στις διαπροσωπικές σχέσεις.

4. ΣΥΡΡΟΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Τα ατομικά δικαιώματα ρυθμίζουν διάφορες περιοχές της ανθρώπινης ζωής, οι οποίες εν μέρει αλληλοκαλύπτονται. Ένα και το αυτό πραγματικό

περιστατικό, μια και η αυτή ανθρώπινη ενέργεια, μπορεί να υπαχθεί στο περιεχόμενο και να τύχει της προστασίας περισσότερων διατάξεων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ο ίδιος φορέας δικαιώματος δηλαδή προστατεύεται πολλαπλά από το Σύνταγμα, μέσω περισσότερων κανόνων. Στις περιπτώσεις αυτές γίνεται λόγος για συρροή θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μια ανθρώπινη συμπεριφορά αποτελεί έκφραση περισσότερων ατομικών ελευθεριών. Ως παράδειγμα θα μπορούσε να αναφερθεί η αστυνομική έρευνα στην κατοικία του Α η οποία χρησιμοποιείται και ως χώρος λατρείας γνωστής θρησκείας, καθώς φαίνεται να προσβάλλει το άσυλο της κατοικίας (άρθρο 9Σ), το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας, (άρθρο 13 παρ. 2 Σ), το δικαίωμα συναθροίσεως (άρθρο 11Σ) και το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της χώρας (άρθρο 5 παρ 1Σ).

Σύμφωνα με τον Α. Ράικο, η συρροή θεμελιωδών δικαιωμάτων εμφανίζεται με δύο μορφές: με τη μορφή της μερικής καλύψεως της συμπεριφοράς του προσώπου από τα συρρέοντα θεμελιώδη δικαιώματα και με τη μορφή της πλήρους καλύψεως της από τα συρρέοντα θεμελιώδη δικαιώματα. Στην περίπτωση που ένα μέλος σωματείου εκφράζει στη γενική συνέλευση αυτού τη γνώμη του σχετικά με κάποιο πολιτικό ή κοινωνικό θέμα, υπάρχει διασταύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων και συγκεκριμένα της ελευθερίας εκφράσεως της γνώμης (14 παρ 1Σ) και της ελευθερίας συνεταιρισμού (12 παρ. 1Σ). Στην περίπτωση όμως που ένας φοιτητής γίνεται μέρος ενός φοιτητικού συλλόγου, υπάρχει σώρευση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, συγκεκριμένα της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας (5 παρ. 1Σ) και της ελευθερίας συνεταιρισμού (12 παρ. 1Σ). Το πρόβλημα της

συρροής θεμελιωδών δικαιωμάτων ταυτίζεται με το θέμα του περιορισμού τους. Η συρροή επιφέρει προβλήματα όταν συγκρούονται δικαιώματα που υπόκεινται σε διάφορους περιορισμούς, ή όταν κάποια από αυτά είναι απεριόριστα (όπως συμβαίνει στην δεύτερη περίπτωση). Όταν όμως όλα τα συρρέοντα δικαιώματα είναι απεριόριστα ή υπόκεινται στους ίδιους περιορισμούς, τότε δεν προκύπτουν προβλήματα (όπως συμβαίνει στην πρώτη περίπτωση).

Η συρροή των δικαιωμάτων αποτέλεσε ιδιαίτερο θέμα συζήτησης στη Γερμανία, όπου και υποστηρίχθηκαν πολλές απόψεις από το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο για τη λύση της: η ερμηνεία και ακριβής οριοθέτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η επικράτηση του λιγότερο περιορισμένου δικαιώματος, η επικράτηση του περισσότερο περιορισμένου δικαιώματος, ή η στάθμιση συμφερόντων. Το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο αίρει τις συρροές θεμελιωδών δικαιωμάτων συχνότερα μέσω του ακριβούς καθορισμού του περιεχομένου τους, ή δέχεται τη συρροή νόμων και εφαρμόζει την αρχή της επικρατήσεως της ειδικής διάταξης απέναντι στη γενική. Ακόμα υιοθετεί κάποτε τη θεωρία περί επικράτησης της διάταξης που αφορά περισσότερο ο κρινόμενος νόμος. Πάντως δεν δέχεται καμία ιεράρχηση των συρρέοντων θεμελιωδών δικαιωμάτων και σπανίως επιλύει τις συρροές μέσω της στάθμισης συμφερόντων.

Η συρροή θεμελιωδών δικαιωμάτων συχνά δεν είναι αληθής, αλλά φαινομενική. Σε όλους τους κανόνες δικαίου, αλλά ιδιαίτέρως, στις διατάξεις που κατοχυρώνονται θεμελιώδη δικαιώματα, έχει εφαρμογή η αρχή *lex specialis derogat legi generali* (ο ειδικός νόμος κατисχύει του γενικού), αρχή

διασφαλιστική της λογικής ενότητας της έννομης τάξης. Η εφαρμογή αυτής της γενικής ερμηνευτικής αρχής αίρει το πρόβλημα της συρροής συνταγματικών δικαιωμάτων, η οποία σύμφωνα με τον Α. Ράικο είναι μια συρροή νόμων, ανάλογη με τη φαινομενική κατ' ιδέαν συρροή εγκλημάτων ποινικού δικαίου.

Το Σύνταγμα θεσπίζει ορισμένα γενικά θεμελιώδη δικαιώματα, απ' όπου προέρχονται άλλα νεότερα δικαιώματα. Η γενικότερη από όλες τις διατάξεις περί ατομικών δικαιωμάτων περιέχεται στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, όπου κατοχυρώνεται το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας. Όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα εξειδικεύουν την ανθρώπινη αξία και τυχόν παραβίασή τους οδηγεί στην παραβίαση της ανθρώπινης αξίας. Στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνεται το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Εξειδικεύσεις του αποτελούν όλα τα δικαιώματα που θεσπίζουν ελευθερίες. Από τη γενική αρχή της ισότητας (άρθρο 4 του Συντάγματος) τέλος, προέρχονται όλα τα δικαιώματα ισότητας.

Η σχέση γενικής και ειδικής διάταξης είναι αλληλοσυμπληρούμενη, καθώς για θέματα που δεν ρυθμίζονται με ειδική διάταξη αναγόμαστε στην προστασία της γενικής διάταξης, αλλά και αλληλοαποκλειόμενη, καθώς η γενική διάταξη εφαρμόζεται μόνο στις περιπτώσεις που δεν μπορούν να υπαχθούν στην ειδική διάταξη.

Όταν συναντάται το φαινόμενο της συρροής θεμελιωδών δικαιωμάτων ερωτάται ποια διάταξη πρέπει να εφαρμοστεί, καθώς η «προτίμηση» μιας διάταξης έναντι μιας άλλης επιφέρει διαφοροποιήσεις ως προς την παρεχόμενη συνταγματική προστασία. Η ορθή λύση δεν είναι πάντα η διαζευκτική τοποθέτηση των δικαιωμάτων, αλλά η σύνθεσή τους σε ενιαία

ρύθμιση. Το ζητούμενο είναι πάντα η παροχή της μέγιστης συνταγματικής προστασίας.

5. ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Α)ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

«Σύγκρουση δικαιωμάτων υπό νομική έννοια είναι η ταυτόχρονη αναγνώριση και νόμιμη άσκηση των δικαιωμάτων περισσότερων φορέων κατά τρόπο ώστε η νόμιμη άσκηση του δικαιώματος του ενός να περιορίζει την επίσης νόμιμη άσκηση του δικαιώματος του άλλου».

Στην νομική σύγκρουση δικαιωμάτων όλοι οι φορείς ασκούν τα δικαιώματά τους κατά νόμιμο τρόπο. Παρ' όλα αυτά όμως θίγεται κάποιο δικαίωμα. Η άρση των συγκρούσεων των νομίμως ασκουμένων δικαιωμάτων μπορεί να επιτυγχάνεται μέσω της στάθμισης συμφερόντων σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση (ως έκφανση της αρχής της αναλογικότητας) και της εφαρμογής των αρχών της πρακτικής αρμονίας και της ενότητας του Συντάγματος. Σε κάθε περίπτωση, η τυχόν σύγκρουση δεν μπορεί να λυθεί με τη δημιουργία μιας αφηρημένης κλίμακας αξιών. Στις απόψεις αυτές συγκλίνουν οι περισσότεροι συνταγματολόγοι (Π. Δαγτόγλου, Α. Μάνεσης, Δ. Τσάτσος, Κ. Χρυσόγονος, Α. Ράικος). Σύμφωνα με τον κ. Δημητρόπουλο όμως, το ζήτημα που τίθεται κατά την σύγκρουση νομίμως ασκουμένων δικαιωμάτων δεν είναι η στάθμιση των συμφερόντων, αλλά η διακρίβωση της άμυνας από την επ'ίθεση.

Προκύπτει όμως το ερώτημα εάν μια τέτοια σύγκρουση δικαιωμάτων μπορεί να γίνει δεκτή στη σύγχρονη έννομη τάξη. Εάν η απάντηση είναι αρνητική, τότε η σύγκρουση δικαιωμάτων έχει την έννοια της πραγματικής

σύγκρουσης. Πραγματική σύγκρουση δικαιωμάτων είναι η προσβολή του δικαιώματος του άλλου, χωρίς το δίκαιο να αναγνωρίζει τέτοια εξουσία. Κατά την πραγματική σύγκρουση ο ένας από τους φορείς (ο επιτιθέμενος) δεν ασκεί το δικαίωμά του κατά νόμιμο τρόπο, με αποτέλεσμα να παραβιάζει το συνταγματικό δικαίωμα του άλλου (του αμυνόμενου). Ο φορέας ενός δικαιώματος πρέπει να έχει την ικανότητα άσκησης του δικαιώματος αυτού και να ενεργεί μέσα στο πλαίσιο που δημιουργεί η οριοθέτηση, να τηρεί δηλαδή τις αρχές της συνταγματικής νομιμότητας, της κοινωνικότητας και της χρηστότητας κατά την άσκηση του δικαιώματός του. Σε περίπτωση που ο φορέας του δικαιώματος δεν έχει την ικανότητα άσκησής του, δεν δρα σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους σύμφωνους προς αυτό νόμους, δεν σέβεται τα δικαιώματα άλλων, ή καταπατά τα χρηστά ήθη και την καλή πίστη, τότε δεν ασκεί το δικαίωμά του νόμιμα και συνεπώς δεν υφίσταται νομική σύγκρουση. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, η οποία απαγορεύεται ρητά από το Σύνταγμα (άρθρο 25 παρ. 3 Συντ). Οι πραγματικές συγκρούσεις παρατηρούνται σε καθημερινή βάση και αποδοκιμάζονται από το δίκαιο.

B) Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΩΣ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η παραδοσιακή νομική θεωρία δέχεται την εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων μόνο στις σχέσεις δημοσίου δικαίου. Έτσι, η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών καθίσταται προβληματική και φέρνει στην επιφάνεια το ζήτημα της σύγκρουσης δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τον κ. Ράικο, η άμεση σύγκρουση δύο ή

περισσότερων θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι νοητή μόνο κατά το μέτρο που γίνεται δεκτή η απόλυτη τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Θεωρεί ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα δεσμεύουν άμεσα μόνο τους φορείς της δημόσιας εξουσίας, και ότι η σύγκρουση των δικαιωμάτων επομένως είναι μόνο έμμεση. Ο κ. Δαγτόγλου υποστηρίζει ότι η σύγκρουση δικαιωμάτων είναι συχνή μόνο αν γίνει δεκτή η άμεση τριτενέργεια των δικαιωμάτων, ή έστω στις περιπτώσεις που προβλέπεται ρητά από το Σύνταγμα. Ο κ. Τσάτσος δεν συμφωνεί με τη διαπίστωση ότι η σύγκρουση των δικαιωμάτων προϋποθέτει την αποδοχή της τριτενέργειάς τους πάντοτε ή έστω κατά κανόνα, υποστηρίζοντας ότι σε πολλές περιπτώσεις σύγκρουσης δικαιωμάτων δεν τίθεται και το θέμα της τριτενέργειας.

Κατά την ορθότερη άποψη, η διαπροσωπική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν δημιουργεί το ζήτημα της σύγκρουσής τους. Η ύπαρξη ή μη σύγκρουσης δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από την θεωρητική αποδοχή της τριτενέργειας. Έτσι, το ζήτημα της σύγκρουσης δικαιωμάτων δεν αίρεται με την άρνηση της τριτενέργειας, απλά συγκαλύπτεται. Αντίθετα, η αποδοχή της τριτενέργειας αποκαλύπτει το πρόβλημα της σύγκρουσης δικαιωμάτων. Συνεπώς, το ζήτημα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από την εφαρμογή τους ή μη στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, αλλά προκύπτει από τη δομή και τη λειτουργία της ατομικιστικής έννομης τάξης.

6. Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΑΡΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

A) Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΕ ΑΣΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Σύγκρουση δικαιωμάτων συναντάται στο αστικό δίκαιο όταν η ύπαρξη περισσότερων δικαιωμάτων του ίδιου ή διαφορετικών προσώπων πάνω στο ίδιο αντικείμενο, ή η ύπαρξη περισσότερων δικαιωμάτων που κατευθύνονται προς το ίδιο αποτέλεσμα οδηγεί στην κατάργηση κάποιων ή την αλλοίωση όλων ή κάποιων από τα δικαιώματα αυτά, αλλά ποτέ στην κτήση δικαιώματος. Η σύγκρουση υποχρεώσεων είναι συγγενής προς τη σύγκρουση δικαιωμάτων και κάποτε συνιστά την αντίστροφη θεώρηση του ίδιου φαινομένου. Σύγκρουση υποχρεώσεων εμφανίζεται όταν δύο ή περισσότερες υποχρεώσεις έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους, έτσι ώστε η ικανοποίηση της μιας να έχει ως αποτέλεσμα την αθέτηση της άλλης ή των υπολοίπων.

Η ύπαρξη συγκρούσεως δικαιωμάτων θα προκαλούσε αντίφαση στο σύστημα δικαίου, καθώς θα παραχωρούνταν περισσότερα δικαιώματα, η υλοποίηση των οποίων θα ήταν αδύνατη. Το δίκαιο καλείται να επιλέξει την καλύτερη δυνατή λύση, καθορίζοντας ποια από τα συγκρουόμενα δικαιώματα θα καταργηθούν ή θα αλλοιωθούν και ποια θα εκπληρωθούν. Στην περίπτωση που τα συγκρουόμενα δικαιώματα θεωρούνται ισοδύναμα, ως λύση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η σύμμετρη ικανοποίηση όλων, λύση που όμως δεν εφαρμόζεται συχνά στην πράξη. Το δίκαιο υιοθετεί την αρχή της προλήψεως, βάσει της οποίας προτιμάται το ικανοποιηθέν δικαίωμα με συνέπεια την κατάργηση ή την αλλοίωση των υπολοίπων. Η αρχή της προλήψεως χρησιμοποιείται στην επίλυση της συγκρούσεως των ενοχικών δικαιωμάτων μέσω της προτίμησης του εκπληρωθέντος δικαιώματος δια καταβολής ή αναγκαστικής εκτέλεσης και προέρχεται από την αρχή της μεμονωμένης θεώρησης των ενοχικών δικαιωμάτων. Κάθε ενοχικό δικαίωμα είναι ανεξάρτητο και η εκπλήρωσή του δεν μπορεί να αναιρεθεί λόγω της

ύπαρξης και άλλων ενοχικών δικαιωμάτων, τα οποία τελικά δεν ικανοποιούνται εξαιτίας της εκπληρώσεως του πρώτου.

Στην περίπτωση που τα δικαιώματα θεωρούνται άνισα, προτιμάται το ισχυρότερο, ενώ το ασθενέστερο καταργείται ή αλλοιώνεται. Έτσι, καθορίζεται η σειρά ικανοποίησης των δικαιωμάτων ενίοτε βάσει της σημασίας τους, αλλά κυρίως σύμφωνα με τη χρονική προτεραιότητα της δημιουργίας τους. Η αρχή της χρονικής προτεραιότητας χρησιμοποιείται στην επίλυση της σύγκρουσης των εμπραγμάτων δικαιωμάτων μέσω της προτίμησης του αρχικά παραχωρηθέντος δικαιώματος.

Οι αρχές της προλήψεως και της χρονικής προτεραιότητας σπανίως συναντώνται. Τότε η εύρεση της εφαρμοζόμενης αρχής είναι δύσκολη καθώς σ' αυτές τις περιπτώσεις εφαρμόζονται τα κοινά τους στοιχεία, ενώ τα χαρακτηριστικά τους στοιχεία δεν τυγχάνουν εφαρμογής.

Η αρχή της προλήψεως αρμόζει στη λύση της συγκρούσεως των σχετικών, δυναμικών δικαιωμάτων που κατευθύνονται προς ορισμένο αποτέλεσμα (και ιδιαιτέρως προς την κτήση άλλου δικαιώματος) και σε κάποιες περιπτώσεις συμπληρώνεται από την αρχή της σύμμετρης ικανοποίησης των συγκρουομένων δικαιωμάτων. Η αρχή της χρονικής προτεραιότητας εφαρμόζεται στην επίλυση της συγκρούσεως των απολύτων, στατικών δικαιωμάτων και πάσης φύσεως δικαιωμάτων, η σύγκρουση των οποίων προκύπτει από την πολλαπλή διάθεση του ίδιου ή αντιτιθέμενου δικαιώματος, και ενίοτε συμπληρώνεται από τον καθορισμό της σειράς της ικανοποίησης των δικαιωμάτων βάσει της σημασίας τους.

Όλες οι προαναφερθείσες δυνατές λύσεις της σύγκρουσης των δικαιωμάτων θεμελιώνονται στην αρχή της προστασίας κάθε δημιουργηθείσας

πραγματικής καταστάσεως, αρχή στην οποία περιλαμβάνεται και η αρχή της προστασίας των κεκτημένων δικαιωμάτων. Συνεπώς βρίσκονται σε αρμονία με το σύστημα δικαίου, υπηρετώντας τις ανάγκες του για συντήρηση της παράδοσης και ενίσχυση της προόδου.

B) Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Συγκρούσεις δικαιωμάτων, αλλά και υποχρεώσεων των κρατών, είναι δυνατόν να εμφανιστούν στο διεθνές δίκαιο. Το ζήτημα εξετάζεται από την επιστήμη του διεθνούς δικαίου σε συνάρτηση με το πρόβλημα των ασυμβίβαστων διεθνών συνθηκών. Όταν περισσότερες διεθνείς συνθήκες εισάγουν ασυμβίβαστους κανόνες δικαίου, τότε υπάρχει σύγκρουση των κανόνων αυτών μεταξύ τους και όχι σύγκρουση των δικαιωμάτων που παραχωρούνται βάσει αυτών. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που διεθνείς συνθήκες εισάγουν ατομικούς κανόνες δικαίου, μέσω των οποίων παραχωρούνται συγκρουόμενα δικαιώματα. Καθίσταται εμφανές επομένως ότι στο διεθνές δίκαιο η διάκριση μεταξύ της σύγκρουσης νόμων και της σύγκρουσης δικαιωμάτων παρουσιάζει δυσκολίες.

Ως βάση για τη λύση της σύγκρουσης των νόμων χρησιμοποιήθηκαν αρχές του εσωτερικού (η αρχή της χρονικής προτεραιότητας, η αρχή της προστασίας των κεκτημένων δικαιωμάτων, η αρχή «ο νεότερος νόμος υπερισχύει του προγενέστερου», η αρχή «ο ειδικός νόμος υπερισχύει του γενικού»), αλλά και του διεθνούς δικαίου (η αρχή «ο υπέρτερος κανόνας υπερισχύει του υποδεέστερου», η αρχή «τα συμφωνηθέντα είναι δεσμευτικά»). Καίριας σημασίας είναι η αρχή της σχετικότητας των διεθνών συνθηκών, σύμφωνα με την οποία οι διεθνείς συνθήκες δεσμεύουν μόνο τα συμβαλλόμενα κράτη. Η συλλογική διεθνής

συνθήκη κατισχύει κάθε αντίθετης πολυμερούς ή διμερούς και η πολυμερής κάθε διμερούς, που συνήφθη ανάμεσα σε συμβαλλόμενα σ' αυτήν κράτη, εκτός αν αυτή είναι ειδικότερη ή μεταγενέστερη.

Στις υπόλοιπες περιπτώσεις οι ασυμβίβαστες συνθήκες είναι ισχυρές και γεννούν δικαιώματα και υποχρεώσεις. Εάν μέσω κάποιας διεθνούς συνθήκης παραχωρήθηκε κάποιο δικαίωμα ή δημιουργήθηκε κάποια υποχρέωση και μέσω άλλης διεθνούς συνθήκης παραχωρήθηκε όμοιο, ή αντιτιθέμενο δικαίωμα, ή υποχρέωση απέναντι σε άλλη πολιτεία, όλα τα δικαιώματα ή οι υποχρεώσεις ισχύουν, αφού όλες οι συνθήκες στις οποίες βασίζονται είναι ισχυρές. Στην περίπτωση αυτή υπάρχει σύγκρουση δικαιωμάτων, καθώς η ικανοποίηση όλων δεν είναι δυνατή. Η υπόχρεη πολιτεία είναι ελεύθερη να επιλέξει ποιο δικαίωμα θα ικανοποιήσει, ενώ η δικαιούχος πολιτεία είναι ελεύθερη να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο που της παρέχεται από το διεθνές δίκαιο για να εξαναγκάσει την υπόχρεη. Η σύγκρουση των δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο είναι σύγκρουση σχετικών δικαιωμάτων. Έχει όμοια φύση με τη σύγκρουση ενοχικών δικαιωμάτων και επιλύεται βάσει της αρχής της προλήψεως. Σύγκρουση υποχρεώσεων στο διεθνές δίκαιο προκύπτει όταν επιβάλλεται η τέλεση μιας πράξης αντίθετης προς το διεθνές δίκαιο, περίπτωση στην οποία υπερισχύει η υποχρέωση που πηγάζει από το διεθνές δίκαιο.

7. Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

A) Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΤΥΠΙΚΗΣ ΙΣΟΔΥΝΑΜΙΑΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ

Το ζήτημα της τυπικής ισοδυναμίας όλων των διατάξεων που περιλαμβάνονται στο Σύνταγμα έλαβε διαστάσεις αφορμώμενο από τις συζητήσεις στη Γερμανία κατόπιν της θέσεως σε ισχύ του Θεμελιώδους Νόμου του 1949, σχετικά με την ύπαρξη αντισυνταγματικών διατάξεων του Συντάγματος, ως αντίδραση στον άκρατο θετικισμό προηγούμενων περιόδων. Η ύπαρξη αντισυνταγματικών διατάξεων του Συντάγματος δεν είναι αποδεκτή ούτε στην ελληνική θεωρία και νομολογία (ΣΤΕ 292/1984), ούτε στην αλλοδαπή.

Βάσει της αρχής της τυπικής ισοδυναμίας των διατάξεων του Συντάγματος, όλες οι διατάξεις του Συντάγματος έχουν την ίδια τυπική ισχύ. Μεταξύ των διαφόρων δικαιωμάτων δεν υπάρχει σχέση ιεραρχίας, καθώς ως προϊόν της ίδιας κυρίαρχης συντακτικής βούλησης είναι ισότιμες μεταξύ τους. Η πλήρης ισοδυναμία των θεμελιωδών δικαιωμάτων προκύπτει και από το γεγονός ότι αυτά αποτελούν συγκεκριμενοποιήσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Την αρχή της τυπικής ισοδυναμίας αποδέχεται και η ελληνική νομολογία (ΣΤΕ 292/1984 και Ειδικό Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας 16/1992). Η άρση της σύγκρουσης των συνταγματικών διατάξεων δεν επιτρέπεται να διαφοροποιεί την τυπική ισοδυναμία τους.

Η διάκριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε αναθεωρήσιμα και μη κατά το άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος αποτελεί μια ιεράρχηση ισχύουσα μόνο για τη διαδικασία της αναθεώρησης και δεν έχει καμία άλλη νομική σημασία. Το ίδιο γίνεται δεκτό και για το άρθρο 48 παρ. 1 του Συντάγματος, άρθρο το οποίο εφαρμόζεται σε συγκεκριμένη κατάσταση ανάγκης, αναστέλλοντας την ισχύ του συνόλου ή μέρους ορισμένων θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων, προβαίνοντας σε μια ιεράρχηση που ισχύει

μόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Σύμφωνα με τον Α. Ράικο όμως, από την αρχή της ισοτιμίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπάρχει μια αυτονόητη εξαίρεση. Η ανθρώπινη ζωή είναι η υπέρτατη αξία και αποτελεί την προϋπόθεση όλων των άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Δεν μπορεί να σταθμιστεί με τα άλλα δικαιώματα, καθώς έχει πάντα προβάδισμα απέναντί τους. Το ίδιο δέχεται και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο.

Τα συνταγματικά δικαιώματα έχουν την ίδια τυπική ισχύ, δεν υπάρχουν δηλαδή υπερέχοντα και υποδεέστερα συνταγματικά δικαιώματα από νομικής απόψεως. Δεν τίθεται λοιπόν θέμα *in abstracto* προτίμησης μιας συνταγματικής διάταξης σε βάρος άλλης σε περίπτωση σύγκρουσής τους, εκτός βέβαια εάν υπάρχει μεταξύ τους σχέση ειδικότητας. Η τυχόν σύγκρουση δεν μπορεί να λυθεί ούτε με την αόριστη επίκληση του δημοσίου συμφέροντος που δεν αναφέρεται σε διάταξη του Συντάγματος, εκτός από τις περιπτώσεις που το Σύνταγμα θέτει ειδική ρήτρα υπέρ του γενικού συμφέροντος ως όριο για την άσκηση οικονομικών δικαιωμάτων (άρθρα 17 και 106 Συντ)

B) ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ-Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ALEXY

Σε απόπειρα ιεράρχησης των συνταγματικών αρχών και δικαιωμάτων προέβη η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου με απόφασή της (ΑΠ 13/1999, Ολ). Στην κορυφή τίθεται η αξία του ανθρώπου, κατόπιν οι ελευθερίες της επιστήμης και της έκφρασης, και τέλος το δικαίωμα της προσωπικότητας. Κριτήριο της ιεράρχησης αυτής θεωρείται η αξιολόγηση των κοινωνικών αγαθών που προστατεύει κάθε διάταξη. Η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας με τις αποφάσεις 58/1977 και 400/1986 θεωρήθηκε ότι έδρασε

προς την καταστράτηγηση της αρχής της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων. Ακόμα και αν υποτεθεί ότι οι αξιολογήσεις αυτές δεν είναι αυθαίρετες, βασιζόμενες στην υποκειμενική κρίση του δικαστή, αλλά στηρίζονται στις κοινωνικές αντιλήψεις, το ζήτημα δεν επιλύεται, καθώς από παρόμοιες αξιολογήσεις προκύπτουν αντιπαραθέσεις. Σε κάθε περίπτωση, ο δικαστής δεν επιτρέπεται να υποκαταστήσει τον συντακτικό νομοθέτη, ο οποίος δεν προέβη σε ιεράρχηση των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Σε αλλοδαπές συνταγματικές τάξεις το ζήτημα της ιεράρχησης των δικαιωμάτων έχει δύο όψεις. Απ' τη μια πλευρά τίθεται το ερώτημα ποια δικαιώματα είναι θεμελιώδη, και απ' την άλλη ποια κατηγορία δικαιωμάτων έχει τα πρωτεία, τα ατομικά και πολιτικά, ή τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα.

Τα διεθνή κείμενα δεν βοηθούν στο διαχωρισμό θεμελιωδών και μη δικαιωμάτων. Η απαγόρευση περιορισμού ή αναστολής ορισμένων δικαιωμάτων τα κατατάσσει σε διαφορετική βαθμίδα από τα υπόλοιπα. Σύμφωνα με τον καθηγητή Φ. Βεγλερή αυτά ονομάζονται «αυστηρά δικαιώματα» και ανάμεσά τους βρίσκονται τα εξής: ελευθερία σκέψης, έκφρασης, θρησκείας, δίκαιη δίκη, απαγόρευση βασανιστηρίων και δουλείας, διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Στα αυστηρά δικαιώματα θα έπρεπε σύμφωνα με τον κ.Βεγλερή να περιλαμβάνονται και οι απαγορεύσεις γενοκτονίας και φυλετικών διακρίσεων. Σύμφωνα με άλλη άποψη, θεμελιώδη δικαιώματα είναι αυτά που έχουν μεγάλη αξία για τον άνθρωπο και αναγνωρίζονται από τη διεθνή κοινότητα στην πλειοψηφία της. Σε μερικές συνταγματικές διατάξεις, π.χ. στην αμερικανική, συναντάται η τάση για a priori αξιολογική ιεράρχηση των ελευθεριών σε «προτιμώμενες» και μη. Στη

γερμανική επιστήμη, το ζήτημα είναι αμφίβολο, ενώ και η νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι ασαφής. Ορισμένες αποφάσεις του δέχονται την ιεράρχηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ορίζουν την ανθρώπινη αξία ως υπέρτατη αξία, θεμέλιο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και προϋπόθεση όλων των άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Μιλούν ακόμα για «υπέρτατες αρχές» που είναι μη αναθεωρήσιμες, καθώς και για «ιεραρχικά αξιολογική τάξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων». Με άλλες αποφάσεις του, το ΓΟΣΔ, αναγνωρίζει την ισοτιμία των συνταγματικών διατάξεων που αναφέρονται σ'αυτές. Όμως η συνολική εκτίμηση της νομολογίας του γερμανικού δικαστηρίου αποδεικνύει ότι αναγνωρίζει την τυπική ισοδυναμία των συνταγματικών δικαιωμάτων και δέχεται την υπεροχή του ενός επί του άλλου σταθμίζοντας τα γεγονότα της εκάστοτε περίπτωσης.

Όσον αφορά την αξιολόγηση μεταξύ ομάδων δικαιωμάτων (ατομικών και πολιτικών, ή οικονομικών και κοινωνικών), οι εκτιμήσεις διαφέρουν. Οι δυτικοί προτάσσουν τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, ενώ οι σοσιαλιστές τα οικονομικά και κοινωνικά.

Σύμφωνα με μία άποψη, τα παραπάνω διλήμματα είναι κατ' ουσίαν ανύπαρκτα. Τα νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα είναι αλληλοεξαρτώμενα και δεν είναι δυνατό να ιεραρχηθούν. Η απαγόρευση περιορισμού ή αναστολής ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων επιβεβαιώνει τη μεταξύ τους σύνδεση και όχι τη διαφοροποίησή τους, καθώς στη τήρηση των «αυστηρών δικαιωμάτων» βασίζονται όλα τα προστατευόμενα δικαιώματα.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η ύπαρξη μιας αφηρημένης κλίμακας αξιών δεν θα ήταν σκόπιμη, καθώς η απαίτηση προστασίας ενός ανώτερου ιεραρχικά δικαιώματος θα επέφερε πάντα προσβολή του αντιτιθέμενου

δικαιώματος με αποτέλεσμα την κατάργηση του προστατευτικού πυρήνα ορισμένων δικαιωμάτων. Δυνατή όμως είναι η δημιουργία μιας σχετικής και περιορισμένα δεσμευτικής ιεραρχικής τάξης που ακολουθούν τόσο το Συμβούλιο της Επικρατείας όσο και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο και προσπαθεί να συστηματοποιήσει η θεωρία με κύριο εκπρόσωπό της τον Alexy. Η σχετική αξιολογική κλίμακα προκύπτει από τη δημιουργία ενός πλέγματος συγκεκριμένων αποφάσεων προτίμησης και βάσει *prima facie* προτεραιοτήτων χάριν συγκεκριμένων αρχών και αξιών. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία του Alexy, η αναζήτηση λύσης σε περίπτωση σύγκρουσης δικαιωμάτων αφορά αποκλειστικά την εκάστοτε πραγματική κατάσταση και δεν δημιουργεί πρόκριμα υπεροχής του κυριαρχούντος δικαιώματος σε γενικό και αφηρημένο επίπεδο. Η εκάστοτε πρόταση προτεραιότητας πρέπει να αιτιολογείται βάσει ενός «συστατικού κανόνα»: όσο αυξημένη είναι η προσβολή μιας συνταγματικής αρχής, τόσο μεγαλύτερη πρέπει να είναι η απαίτηση προστασίας της άλλης αρχής, που αξιώνει την επέμβαση. Αυτός ο συστατικός κανόνας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «σταθμιστικός νόμος». Σε οριακές περιπτώσεις ισοπαλίας των αντιτιθέμενων δικαιωμάτων δίνεται καταρχήν μια προτεραιότητα υπέρ της αρχής *in dubio pro libertate* ή της αρχής της ισότητας.

Η θεωρία του Alexy επικρίθηκε έντονα από κάποιους, καθώς θεωρήθηκε ότι προσβάλλει την ισχύ των συνταγματικών αρχών και την αρχή της πρακτικής αρμονίας. Όμως, δεδομένης της περιορισμένης δεσμευτικότητάς της, η σχετική αυτή αξιολογική κλίμακα εναρμονίζεται με την υφιστάμενη συνταγματική τάξη, δεν αίρει την αρχή της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων και αποτελεί την επιτυχέστερη μέχρι τώρα

προσπάθεια προσδιορισμού του κοινού μέτρου για σύγκριση των μεγεθών. Η ιεραρχική τάξη αξιών του Alexy παρέχει τη δυνατότητα επίλυσης των συγκρούσεων μεταξύ των συνταγματικών δικαιωμάτων, αιτιολογώντας συγχρόνως το αποτέλεσμα της *in concreto* αξιολόγησης των αντιτιθέμενων συμφερόντων.

8. ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ

Η γερμανική νομική επιστήμη, υπό την επίδραση της νομολογίας του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, έχει αναπτύξει δυο μεθόδους επίλυσης των συγκρούσεων συνταγματικών δικαιωμάτων στο πεδίο σχέσεων κράτους-πολιτών. Η μέθοδος που έχει, ως βάση της την αρχή της αναλογικότητας εφαρμόζεται για τον περιορισμό των δικαιωμάτων με επιφύλαξη νόμου, ενώ η μέθοδος της πρακτικής εναρμόνισης χρησιμοποιείται για τον περιορισμό ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων. Το κριτήριο της διχοτόμησης της μεθοδολογίας είναι η επιφύλαξη νόμου.

A) Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΣΤΑΘΜΙΣΗ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ

ι) Η ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ

Η αναλογικότητα ως γενική αρχή του δικαίου, διέπει όλη τη δημόσια δράση και δεσμεύει το νομοθέτη, το δικαστή ή τη διοίκηση. Ο νομοθέτης περιορίζει τα δικαιώματα εντός των ορίων που θέτει αυτή η αρχή, ενώ ο δικαστής ελέγχει εάν η αρχή αυτή τηρήθηκε και σε αρνητική περίπτωση αρνείται την εφαρμογή νόμου που περιέχει δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος. Δεν εφαρμόζεται απ' ευθείας από τα δικαστήρια, παρά μόνο για

τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων που περιορίζουν τα δικαιώματα του ανθρώπου, ενώ δεν εφαρμόζεται στις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου.

Η αρχή της αναλογικότητας επιτάσσει ότι μεταξύ του νομίμου σκοπού που επιδιώκει ένας περιορισμός του δικαιώματος και της εντάσεως, εκτάσεως και διάρκειας του συγκεκριμένου περιορισμού πρέπει να υπάρχει εύλογη σχέση. Ο περιορισμός που επιβάλλεται πρέπει να είναι πρόσφορος (κατάλληλος) για την επίτευξη του αποτελέσματος ανάλογος σε σχέση με τους λόγους που τον προκάλεσαν ή το αντικειμενικά επιτεύξιμο αποτέλεσμα και να μην είναι επαχθέστερος σε ένταση, έκταση ή διάρκεια από το αναγκαίο για την επίτευξη του αποτελέσματος μέτρο. Η αρχή της αναλογικότητας προσδιορίζει τη σχέση ανάμεσα στο σκοπό του νομοθέτη και το μέσο που χρησιμοποιεί για την επίτευξή του.

Πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί ως προς τη θεμελίωση της αρχής της αναλογικότητας. Σύμφωνα με ορισμένους θεμελιώνεται στην αξία του ανθρώπου, στην αρχή της ισότητας ή στην απαγόρευση της προσβολής του πυρήνα του δικαιώματος. Άλλοι θεωρούν ότι συνάγεται από την ουσία των δικαιωμάτων, ενώ κάποιοι πιστεύουν ότι προέρχεται από την αρχή του κράτους δικαίου, επικαλούμενοι την απαγόρευση της αυθαιρεσίας, την ιδέα της δικαιοσύνης και την γενική αξίωση της ελευθερίας του ατόμου. Οι εναλλακτικές αυτές εκδοχές δεν παρουσιάζονται πάντα ως αυτοτελείς, αλλά συχνά συνδυάζονται μεταξύ τους.

Η αρχή της αναλογικότητας αναπτύχθηκε πρώτα στο γερμανικό αλλά και στο γαλλικό αστυνομικό δίκαιο. Το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο τη συνάγει από την αρχή του κράτους δικαίου και την ουσία των ατομικών δικαιωμάτων, αποδίδοντάς την κατ' αυτόν τον τρόπο

συνταγματική ισχύ που δεσμεύει τον νομοθέτη κατά τον περιορισμό ατομικών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με το ΓΟΣΔ «ο νομοθετικός περιορισμός του συνταγματικού δικαιώματος πρέπει να ανταποκρίνεται προς τα πράγματα, να θεμελιώνεται στη φύση του πράγματος και ο νομοθέτης δεν επιτρέπεται να εισάγει περιορισμούς ξένους προς αυτή». Από το 1970 την υιοθέτησε το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ως αρχή του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου με ιδιαίτερη σημασία κατά την εφαρμογή των ατομικών δικαιωμάτων. Με νομολογία του δέχεται ότι οι πράξεις των κοινοτικών οργάνων πρέπει να τελούν σε ανάλογη σχέση προς τον σκοπό και να μην υπερβαίνουν το απαραίτητο για την επίτευξή του μέτρο. Η αρχή της αναλογικότητας καθιέρωνε στα άρθρα 8-11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Πριν την αναθεώρηση του 2001, η αρχή της αναλογικότητας συνήγετο από τα άρθρα 5 παρ 1 και 25 παρ 1 του Συντάγματός μας. Από το άρθρο 5 παρ. 1 προκύπτει ότι οι περιορισμοί της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν μπορούν να ξεπερνούν το αναγκαίο μέτρο για την προστασία του Συντάγματος, των χρηστών ηθών και των δικαιωμάτων των άλλων. Η κατά το άρθρο 25 παρ. 1 κρατική εγγύηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η υποχρέωση των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ακώλυτη άσκησή τους, σημαίνει ότι το Σύνταγμα δεν επιτρέπει δυσανάλογες προσβολές αυτών των δικαιωμάτων. Μετά από τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, η αρχή της αναλογικότητας κατοχυρώνεται πλέον ρητά από το άρθρο 25 παρ 1εδ δ του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο: «οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα του ανθρώπου πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε

από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας». Η αρχή της αναλογικότητας περιείχετο ήδη στην παλαιότερη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, και με την απόφαση του 2112/1984 θεμελιώθηκε ρητά ως «περιορισμός των περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων». Η ελληνική νομολογία τη συνάγει από την αρχή του κράτους δικαίου και την χαρακτηρίζει ως συνταγματική αρχή. Σύμφωνα με το άρθρο II-112 παρ 1 εδ β του Σχεδίου Ευρωπαϊκού Συντάγματος, «τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται, μόνο εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων».

ii) Η ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ

Για την εξέταση της νομιμότητας του περιορισμού των συνταγματικών δικαιωμάτων, η αρχή της αναλογικότητας προτείνει τον έλεγχο της ύπαρξης εύλογης σχέσης ανάμεσα στον επιδιωκόμενο σκοπό του νομοθέτη και στο χρησιμοποιούμενο μέσο. Τα ελληνικά δικαστήρια ελέγχουν τον «δηλωμένο σκοπό του νόμου». Ο σκοπός του νομοθέτη, έτσι όπως δηλώνεται επίσημα είτε στην αιτιολογική έκθεση, είτε κατά τη συζήτηση και αποτυπώνεται στα πρακτικά, θα πρέπει να συμφωνεί προς το Σύνταγμα. Όμως η αλήθεια του δηλωμένου σκοπού του νομοθέτη, ή η κατάχρηση της νομοθετικής εξουσίας δεν ελέγχονται δικαστικά. Δημιουργείται ένα «τεκμήριο συνταγματικότητας», βάσει του οποίου τα παραγωγικά αίτια της βούλησης του νομοθέτη συμπίπτουν με τον δηλωμένο σκοπό. Σύμφωνα με την νομολογία του ΣΤΕ το μέσο που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης, δηλαδή οι περιορισμοί που επιβάλλονται

κατά την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων, πρέπει να είναι μόνο οι αναγκαίοι και να συνάπτονται προς τον επιδιωκόμενο από το νόμο σκοπό. Τα στάδια της αρχής της αναλογικότητας είναι τα ακόλουθα:

1) Η αρχή της προσφορότητας ή καταλληλότητας

Πρόσφορος ή κατάλληλος είναι ένας περιορισμός όταν αυτός μπορεί να επιφέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, ή όταν αυτός θεωρείται ικανός για την προώθηση ενός συγκεκριμένου σκοπού. Αντίθετα, απρόσφορος είναι ένας περιορισμός όταν δυσχεραίνει ή ματαιώνει την υλοποίηση ή την προώθηση ενός συγκεκριμένου σκοπού. Η καταλληλότητα ενός περιορισμού υφίσταται όχι μόνο όταν αυτός οδηγεί στην πραγμάτωση του επιδιωκόμενου σκοπού, αλλά και όταν συντελεί μερικώς στην επίτευξη του σκοπού. Η παρεχόμενη αυτή δυνατότητα πλειόνων επιτρεπτών διαβαθμίσεων της προσφορότητας δικαιολογείται καθώς σε περίπτωση ανυπαρξίας απολύτως πρόσφορων μέσων, επιτρέπεται η επιλογή λιγότερο πρόσφορων μέσων για την εκπλήρωση του δεδομένου σκοπού.

Η λειτουργία της αρχής της προσφορότητας, η προστασία δηλαδή των θεμελιωδών δικαιωμάτων από προσβολές της κρατικής εξουσίας, συνίσταται στην εξέταση του θεσπιζόμενου περιορισμού από άποψη καταλληλότητάς του σε σχέση με κάποιον συγκεκριμένο και συνταγματικά νόμιμο σκοπό. Η αρχή της προσφορότητας εφαρμόζεται σε όλους τους τομείς κρατικού παρεμβατισμού, με αποτέλεσμα ο έλεγχος που διενεργεί αποτρέποντας τη λήψη απρόσφορων περιορισμών, να συνιστά εγγύηση για τη μη υπέρβαση των ορίων παρέμβασης στα συνταγματικά δικαιώματα. Όταν όμως η έννοια της προσφορότητας διευρύνεται με τον χαρακτηρισμό ως πρόσφορων και περιορισμών που ικανοποιούν μερικώς το σκοπό, οι περιπτώσεις

χαρακτηρισμού ενός περιορισμού ως απρόσφορου μειώνονται σε μεγάλο βαθμό. Έτσι, ο έλεγχος προσφορότητας αποβαίνει υπέρ του ατομικού συμφέροντος μόνο όταν ο θεσπιζόμενος περιορισμός είναι απολύτως ακατάλληλος.

2) Η αρχή της αναγκαιότητας.

Αναγκαίος θεωρείται ένας περιορισμός όταν περιορίζει την άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος λιγότερο από οποιονδήποτε άλλον από τους εξίσου πρόσφορους προς υλοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού περιορισμούς. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΣΤΕ ένας περιορισμός κρίνεται ως αναγκαίος όταν είναι ικανός να επιτύχει τον επιδιωκόμενο σκοπό και θεωρείται συγχρόνως ως ο λιγότερο επαχθής για τον θιγόμενο. Το ΓΟΣΔ θεωρεί αναγκαίο έναν περιορισμό όταν αποκλείεται η επιλογή άλλου, εξίσου αποτελεσματικού μεν, λιγότερο περιοριστικού όμως μέτρου. Μη αναγκαίος αντίθετα θεωρείται ένας περιορισμός όταν είναι επαχθέστερος σε ένταση, έκταση ή διάρκεια από το αναγκαίο για την επίτευξη του αποτελέσματος μέτρο. Εάν δηλαδή το ίδιο αποτέλεσμα είναι δυνατόν να επιτευχθεί με μικρότερο περιορισμό, τότε ο επιβαλλόμενος δεν είναι αναγκαίος. Η αρχή της αναγκαιότητας λοιπόν, επιτάσσουντας την επιλογή του λιγότερο επαχθούς περιορισμού, ενεργοποιείται μόνο όταν υπάρχουν περισσότερα πρόσφορα μέσα προς πραγμάτωση του επιδιωκόμενου σκοπού. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΣΤΕ, η έκταση του περιορισμού συνταγματικού δικαιώματος ελεγχεται δικαστικά και κυρίως όταν ο περιορισμός υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο. Εάν ο νόμος προβλέπει περισσότερους περιορισμούς, η διοίκηση οφείλει να εφαρμόζει τους καταρχήν ηπιότερους.

3) Η αναλογικότητα *stricto sensu*

Στην αρχή της αναλογικότητας εντάχθηκε και η στάθμιση των συμφερόντων η οποία θεωρούνταν αυτοτελής μέθοδος. Το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο στράφηκε προς τη λύση του προβλήματος της σύγκρουσης των δικαιωμάτων στο πεδίο των μεταξύ των ιδιωτών σχέσεων. Η μέθοδος της στάθμισης των συμφερόντων συνδέεται στενά με την επικρατούσα στη Γερμανία αντίληψη για το αξιολογικό σύστημα της γερμανικής έννομης τάξης, αντίληψη που αναπτύχθηκε και στο πλαίσιο της νομολογίας του ΓΟΣΔ. Η μέθοδος αυτή έχει ως βάση την νόμιμη άσκηση των δικαιωμάτων και από τα δύο μέρη της διαφοράς και τελικά προβαίνει στη στάθμιση των συμφερόντων για κάθε συγκεκριμένη πραγματική κατάσταση.

Η μέθοδος της στάθμισης συμφερόντων δέχτηκε έντονη κριτική. Οποιοδήποτε συμφέρον θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ανώτερη αξία και να υπερτερήσει των υπολοίπων, λόγω και της μεγάλης εξουσίας που παρέχεται στο δικαστή. Με τη μέθοδο αυτή εντοπίζονται οι αντιθέσεις και αναζητάται η προτίμηση του ενός ή του άλλου μέρους της διαφοράς (και όχι η σύνθεσή τους). Συνεπώς συνδέεται με υποκειμενικά στοιχεία και κρίσεις όσο και να βασίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια. Η κρίση της σπουδαιότητας των επιμέρους δικαιωμάτων ανα περίπτωση είναι ασυμβίβαστη με τις αρχές της ασφάλειας του δικαίου και του προβλεπτού των κρατικών πράξεων και παρέχει στο δικαστή μια εξουσία που έχει κατά την απλή ερμηνεία των νόμων. Ο δικαστής καλείται να κάνει αξιολογικές κρίσεις που δύσκολα αποχωρίζονται από την ιδεολογική και πολιτική του συγκρότηση. Αυτό που θα μπορούσε κανείς να αξιώσει από τον δικαστή είναι όχι η ίσως ανέφικτη αντικειμενικότητά του, αλλά η αμεροληψία του. Με την αμεροληψία επιχειρείται αποχωρισμός της αξιολογικής κρίσης από τυχόν δεσμούς του δικαστή με τα

πρόσωπα ή τα συμφέροντα της συγκεκριμένης σύγκρουσης. Η στάθμιση συμφερόντων οφείλει σύμφωνα με τον Θ.Τσάτσο να αναζητήσει την όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη προστασία των συγκρουόμενων δικαιωμάτων (αρχή της πρακτικής αρμονίας). Πριν εντοπιστεί η αντίφαση πρέπει να αναζητηθεί η νοηματική ενότητα του Συντάγματος. Η στάθμιση των συμφερόντων προϋποθέτει ανισότητα διατάξεων. Στην πραγματικότητα όμως υφίσταται τυπική ισοδυναμία των συνταγματικών διατάξεων, γεγονός που εμποδίζει τη στάθμιση των προστατευόμενων με αυτές αγαθών από το δικαστή.

Η μέθοδος της στάθμισης των συμφερόντων υποδεικνύει μια μορφή αιτιώδους συνάφειας μεταξύ του σκοπού του νομοθέτη και του μέσου που χρησιμοποιεί για την πραγμάτωσή του (του περιορισμού δηλαδή των θεμελιωδών δικαιωμάτων). Δημιουργήθηκε για την εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων στις σχέσεις κράτους-πολιτών και όχι στις σχέσεις πολιτών μεταξύ τους. Χρησιμοποιείται κυρίως στις περιπτώσεις που προβλέπεται επιφύλαξη υπέρ του νόμου, ενώ δεν προσφέρει γενικά κριτήρια για την άρση των συγκρούσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά μια στάθμιση συμφερόντων για κάθε συγκεκριμένη περίπτωση.

iii) ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ.

Ξεκινώντας τη σύγκριση των αρχών της προσφορότητας και της αναγκαιότητας με την αρχή της αναλογικότητας, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι αυτό που τις συνδέει είναι το κοινό πεδίο εφαρμογής τους, καθώς οι έλεγχοι όλων σχετίζονται με τη διαδικασία επιβολής ενός μέτρου, ενός περιορισμού.

Εκτός του κοινού τους σημείου της προστατευτικής τους λειτουργίας, οι τρεις αρχές εμφανίζουν μια σειρά από διαφορές.

Ο έλεγχος της προσφορότητας στοχεύει στον εντοπισμό των κατάλληλων και στην αποτροπή λήψης των προφανώς ακατάλληλων περιορισμών για την υλοποίηση του νομίμου σκοπού που επιδιώκει ένας περιορισμός του δικαιώματος. Αντίθετα ο έλεγχος της αναγκαιότητας επιλέγει έναν περιορισμό από τους εξίσου πρόσφορους, συγκρίνοντας την ένταση, έκταση και διάρκεια του κάθε πρόσφορου περιορισμού. Επομένως η μη προσφορότητα ή μη αναγκαιότητα ενός περιορισμού δεν συνεπάγεται την απαγόρευση υλοποίησης του επιδιωκόμενου σκοπού. Αυτό συμβαίνει κατά τον έλεγχο της αναλογικότητας, όπου και σταθμίζεται ο σκοπός με το μέσο, για να εξακριβωθεί εάν η πραγματοποίηση του σκοπού βρίσκεται σε αναλογία με την προσβολή των εννόμων συμφερόντων που θίγονται με την επιβολή του περιορισμού. Κατά τον έλεγχο της προσφορότητας και της αναγκαιότητας, μια μεταβλητή (ένας ή περισσότεροι περιορισμοί) συσχετίζεται με μια σταθερά (τον επιδιωκόμενο σκοπό), ενώ κατά τον έλεγχο της αναλογικότητας αναζητείται η εύλογη σχέση ανάμεσα σε δυο μεταβλητές (τα εκάστοτε έννομα συμφέροντα). Ο έλεγχος της αναλογικότητας περιλαμβάνει την εξέταση ενός περιορισμού που έχει ήδη επιλεγεί ως πρόσφορος και αναγκαίος, ενώ ο έλεγχος της αναγκαιότητας αφορά στη σύγκριση των εναλλακτικών πρόσφορων περιορισμών. Τέλος, σε αντίθεση με την αρχή της αναγκαιότητας η οποία περιορίζει το νομοθέτη, τη διοίκηση και το δικαστή κατά την επιλογή του λιγότερο επαχθούς περιορισμού, η αρχή της αναλογικότητας του παρέχει ευρεία περιθώρια κρίσης.

Μετά την καταγραφή των διαφορών ανάμεσα στις τρεις αρχές, προκύπτει το ερώτημα εάν η κοινή προστατευτική τους λειτουργία, που τις αναγορεύει σε παράγοντες νομιμοποίησης των κρατικών ενεργειών, αρκεί για να δικαιολογηθεί η ένταξή τους στην *latu sensu* αναλογικότητα. Η νομική αυθυπαρξία καθεμιάς από τις αρχές και το γεγονός ότι ο κάθε έλεγχος που διενεργείται στο πλαίσιό τους βασίζεται σε διαφορετικά κριτήρια, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ένταξή τους σε μια ευρύτερη αρχή είναι αδικαιολόγητη. Επιπλέον, η αποδοχή μιας τέτοιας άποψης επιφέρει σύγχυση σχετικά με το περιεχόμενο της αρχής της αναλογικότητας και των παρεμφερών της προσφορότητας και της αναγκαιότητας, η οποία εντείνει τον κίνδυνο πρακτικής αχρήστευσης της πρώτης. Συνεπώς, οι εν λόγω αρχές πρέπει να εξετάζονται και να εφαρμόζονται *in concreto* ως ανεξάρτητες μεταξύ τους, λαμβάνοντας όμως υπόψη το γεγονός ότι η αναλογία προϋποθέτει το αναγκαίο και το πρόσφορο του περιορισμού. Η διασταύρωση της εύλογης ή μη σχέσης μεταξύ των συμφερόντων που θίγονται και εκείνων που επιβάλλουν την κρατική ενέργεια που ελέγχεται, προκύπτει βάσει των αυτοτελών κριτηρίων του ελέγχου της αναλογικότητας και όχι μέσω της εφαρμογής των κριτηρίων της προσφορότητας και της αναγκαιότητας. Στην νομολογία του ΣΤΕ και των κατώτερων διοικητικών δικαστηρίων όμως διαμορφώνεται η αντίθετη πρακτική.

iv) Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΥΠΕΡΜΕΤΡΟΥ

Η αρχή της απαγόρευσης του υπέρμετρου επιβάλλει την τήρηση του μέτρου ή την αποφυγή της υπερβολής κατά τον περιορισμό των θεμελιωδών

δικαιωμάτων. Καθώς αντλεί το περιεχόμενό της αποκλειστικά από τις αρχές που θεωρείται ότι περιλαμβάνει και δεν γίνεται καμία προσπάθεια να αναδειχθεί η νομική αυθυπαρξία της, δεν μπορεί να γίνει λόγος για έλεγχο του μη υπέρμετρου παράλληλα με τους ελέγχους της προσφορότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας. Στη θεωρία του ελληνικού Δημοσίου Δικαίου η έννοια του υπέρμετρου συνδέεται με την έννοια της αναγκαιότητας, ενώ στη νομολογία του Συμβουλίου της επικράτειας δεν αναφέρεται καθόλου. Ακόμα όμως και στη γερμανική νομολογία, όπου εμφανίζεται συχνά, κάποιες φορές ταυτίζεται με την αναλογικότητα υπό στενή έννοια και άλλες φορές με την αναγκαιότητα. Συμπερασματικά, η εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης του υπέρμετρου κατά τον έλεγχο της κρατικής δράσης καθίσταται περιττή, αδυνατώντας να διαδραματίσει έναν αποδεκτό ρόλο στην οριοθέτηση της *lato sensu* και *stricto sensu* αναλογικότητας.

ν) Η ΥΠΟΘΕΣΗ LUTH

Ο Veit Harlan, ο πιο γνωστός σκηνοθέτης του γερμανικού ναζιστικού καθεστώτος, συνεχίζει την κινηματογραφική του δραστηριότητα και μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Ο Luth, διευθυντής της υπηρεσίας Τύπου του Αμβούργου, επιδιώκει να εμποδίσει νέα είσοδο του Harlan στον γερμανικό κινηματογράφο, κατηγορώντας τον ως οπαδό του εθνικοσοσιαλισμού σε ομιλία του προς τους εμπόρους και παραγωγούς κινηματογραφικών ταινιών και παρακινώντας τους να μπουκοτάρουν τη νέα του ταινία. Τα ίδια πράττει και με επιστολή του στις εφημερίδες. Εγείρεται αγωγή κατά του Luth, με την οποία ζητείται να καταδικαστεί σε παράλειψη τέτοιου είδους ενεργειών. Η αγωγή γίνεται δεκτή, με το αιτιολογικό ότι η συμπεριφορά του

Luth αποτελεί επέμβαση στη σφαίρα της επαγγελματικής δραστηριότητας του Harlan και συνεπώς βάσει του άρθρου 826 γερμΑΚ αντίκειται στα χρηστά ήθη.

Ο Luth καταθέτει συνταγματική προσφυγή κατά της αποφάσεως αυτής. Η προσφυγή, έχοντας ως βάση της το άρθρο 5 του γερμανικού Συντάγματος (όπου κατοχυρώνεται η ελευθερία σκέψεως και εκφράσεως γνώμης) γίνεται δεκτή από το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο. Η ελευθερία εκφράσεως γνώμης αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της δημοκρατίας, είναι η βάση της ελευθερίας. Το αξιολογικό περιεχόμενο του Συντάγματος, που εξασφαλίζεται σε όλες τις δικαιικές περιοχές, προσδιορίζει και την έννοια της γενικής ρήτηρας του άρθρου 826 ΑΚ. Συνεπώς, η απόφαση του κοινού δικαστηρίου που έκρινε τη συμπεριφορά του Luth ως αντίθετη στα χρηστά ήθη, δεν είναι ορθή. Με το άρθρο 5 του γερμανικού Συντάγματος προστατεύεται η απλή έκφραση γνώμης αλλά και η επιδιωκόμενη επίδραση. Τα οικονομικά συμφέροντα του Harlan υποχωρούν μπροστά στο ενδιαφέρον του Luth για το γερμανικό κινηματογράφο, ενδιαφέρον που εκφράζεται σε δημόσια συζήτηση.

Ο Harlan δεν υφίσταται περιορισμό της καλλιτεχνικής και οικονομικής του ελευθερίας, αλλά μια επίδραση στη δραστηριότητά του. Ο Luth ασκεί την ελευθερία της έκφρασης των σκέψεών του εντός των επιτρεπτών ορίων, καθώς έχει τη δυνατότητα να διατυπώνει και αρνητική κριτική.

vi) Η ΥΠΟΘΕΣΗ BLINKFUER

Μετά τα γεγονότα του «τείχους του Βερολίνου», τρεις εκδοτικές εταιρείες εφημερίδων του Springer στο Αμβούργο γνωστοποιούν με έγγραφο στους πωλητές εφημερίδων, την επιθυμία τους να σταματήσουν την πώληση

εντύπων που δημοσιεύουν τα ραδιοφωνικά προγράμματα της Ανατολικής Γερμανίας και συντελούν στην προπαγάνδα του Ulbricht. Σε περίπτωση που δεν συμμορφώνονταν, η συνέχιση των επαγγελματικών τους σχέσεων θα ήταν αμφίβολη. Η Blinkfuer, εβδομαδιαία εφημερίδα, εξακολουθεί να δημοσιεύει ραδιοφωνικά προγράμματα της Ανατολικής Γερμανίας, με αποτέλεσμα τη μείωση της κυκλοφορίας της.

Ο εκδότης της Blinkfuer εγείρει αγωγή με σκοπό την αποκατάσταση της ζημίας, η οποία και απορρίπτεται απ' το BGH. Η αιτιολογία της αποφάσεως στρέφεται προς την υπόθεση Luth. Ο Springer (όπως και ο Luth) επεδίωξε με την ενέργειά του πολιτικούς και όχι ιδιοτελείς επαγγελματικούς σκοπούς. Κατά της αποφάσεως αυτής, ο εκδότης της Blinkfuer καταθέτει συνταγματική προσφυγή. Η προσφυγή έχοντας ως βάση το άρθρο 5 του Θεμελιώδους Νόμου γίνεται δεκτή. Η έκκληση οικονομικού αποκλεισμού επιτρέπεται μόνο ως μέσο του πνευματικού αγώνα γνωμών. Πρέπει όμως να περιορίζεται στη διακήρυξη των γνωμών, ώστε ο αντίπαλος να έχει τη δυνατότητα να αποφασίζει ελεύθερα, χωρίς οικονομικές πιέσεις, που είναι παράνομες. Στην προκειμένη περίπτωση, ο Springer, εκμεταλλευόμενος την ισχυρή του θέση, τείνει να αποκλείσει την κυκλοφορία της Blinkfuer λόγω του περιεχομένου της και συνεπώς προσβάλλει το δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου.

B) Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ

Η αρχή της πρακτικής αρμονίας επιβάλλει την αναζήτηση της αποτελεσματικότερης δυνατής προστασίας των *in concreto* συγκρουόμενων συνταγματικών δικαιωμάτων, ώστε να μην παραμερίζεται κανένα για χάρη του

άλλου. Στόχος της είναι η πραγμάτωση της μεγαλύτερης δυνατής άσκησης των συγκρουόμενων δικαιωμάτων με τον ανάλογο περιορισμό τους. Συνεπώς μόνο σε περίπτωση αδυναμίας εναρμόνισής τους μπορεί να γίνει λόγος για υπερίσχυση ενός δικαιώματος σε βάρος κάποιου άλλου, μέσω της στάθμισης συμφερόντων. Στις περιπτώσεις συγκρούσεως των συνταγματικά προστατευόμενων δικαιωμάτων το αρμόδιο κρατικό όργανο, και ιδιαίτερα το Δικαστήριο, οφείλει να μην προβαίνει βιαστικά στη στάθμιση ή στην αφηρημένη αξιολόγησή τους στοχεύοντας στην επιλογή του ενός σε βάρος του άλλου, αλλά να επιδιώκει την πρακτική εναρμόνισή τους μέσω αμοιβαίων περιορισμών στα αντιτιθέμενα συμφέροντα και αναζητώντας πάντα τη νοηματική ενότητα του Συντάγματος. Ο δικαστής οφείλει να λάβει υπόψη του τα πραγματικά περιστατικά και να τα εκτιμήσει έτσι, ώστε οι κρίσεις του να μη θεωρηθούν υποκειμενικές, μεροληπτικές, αλλά να συναντήσουν ευρύτερη αποδοχή.

Η μέθοδος της πρακτικής αρμονίας βρήκε ευρεία εφαρμογή ιδίως στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ 4208/1997). Προτάθηκε ως μέθοδος συγκεκριμενοποίησης του κανονιστικού περιεχομένου των συνταγματικών κανόνων και χρησιμοποιείται κυρίως για την άρση των αντιθέσεων όταν δεν προβλέπεται επιφύλαξη υπέρ του νόμου. Έχει καταστεί σαφές ότι δεν περιορίζονται μόνο τα δικαιώματα τα οποία συνοδεύει επιφύλαξη νόμου, αλλά και τα ανεπιφύλακτα. Ο περιορισμός των ανεπιφύλακτων συνταγματικών δικαιωμάτων δικαιολογείται από την ύπαρξη άλλης συνταγματικής διάταξης κατά συστηματική ερμηνεία. Έτσι η γερμανική θεωρία αποδέχεται μη ρητούς περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων, λόγω της ύπαρξης άλλης συνταγματικής διάταξης κατά

συστηματική ερμηνεία του Συντάγματος. Σκοπός της πρακτικής εναρμόνισης είναι η εξασφάλιση της εφαρμογής όλων των συνταγματικών διατάξεων, στο πλαίσιο βέβαια της συγκεκριμένης πραγματικής κατάστασης, και η χρησιμότητά της διαφαίνεται τόσο στις περιπτώσεις των ανεπιφύλακτων όσο και των δικαιωμάτων με επιφύλαξη νόμου.

Οι αρχές της πρακτικής αρμονίας και της αναλογικότητας ακολουθούν μια όμοια διαδικασία με σκοπό τον εντοπισμό της «πρακτικής αρμονίας» και της «εύλογης σχέσης» μεταξύ των συγκρουόμενων δικαιωμάτων αντίστοιχα. Η μεθοδολογική τους διάκριση με κριτήριο την ύπαρξη επιφύλαξης υπέρ του νόμου δεν είναι αποτελεσματική. Ωστόσο, η αξιολόγηση στο πλαίσιο της αναλογικότητας δεν επιδιώκει τη μεγαλύτερη δυνατή ικανοποίηση των συμφερόντων που συγκρούονται, τη βέλτιστη σχέση και λύση, αλλά απλώς μια εύλογη σχέση, μια αναλογική λύση. Η σχέση λοιπόν που συνδέει τις δύο αρχές διαμορφώνεται ως σχέση «μείζονος-ελάσσονος», καθώς η έννοια της πρακτικής αρμονίας εμπεριέχει την έννοια της αναλογικότητας. Οι εξεταζόμενες αρχές διαφοροποιούνται όχι μόνο ως προς το σκοπό που επιδιώκουν, αλλά και ως προς τα μεγέθη που σταθμίζουν. Ο έλεγχος της αναλογικότητας συνιστά έλεγχο της συνάφειας του κρινόμενου αναγκαίου περιορισμού δικαιώματος προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, ενώ η επιλογή της βέλτιστης σχέσης μέσω του ελέγχου εναλλακτικών λύσεων προϋποθέτει την εξέταση και άλλων σχέσεων, όπως π.χ. μεταξύ λιγότερο πρόσφορων περιορισμών και σκοπού.

Υποστηρίζεται όμως ότι ένας περιορισμός είναι δυσανάλογος και όταν με την επιλογή ενός λιγότερο πρόσφορου περιορισμού (που οδηγεί σε μικρότερη εκπλήρωση του σκοπού) θα επερχόταν μικρότερη προσβολή του

έννομου συμφέροντος που θίγεται. Η άποψη αυτή επικρίνεται έντονα, καθώς οδηγεί στη μετάθεση του ελέγχου της συνάφειας του επιδιωκόμενου σκοπού με τις επιβλαβείς συνέπειες της υλοποίησής του, στη διαφορά των επιβλαβών συνεπειών. Ο δικαστικός έλεγχος της αναλογικότητας θα μετατρέπεται έτσι σε έλεγχο σκοπιμότητας, ενώ οι πολιτικές επιλογές του νομοθέτη που θα μπορούσαν να υλοποιηθούν ως συνταγματικές θα ήταν ελάχιστες, καθώς σε κάθε περιορισμό θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί ένας άλλος, που προωθώντας σε μικρότερο βαθμό τον επιδιωκόμενο σκοπό, θα έθιγε λιγότερο το ατομικό συμφέρον. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι ο έλεγχος της αναλογικότητας αφορά αποκλειστικά στην εξέταση του εκάστοτε συγκεκριμένου περιορισμού και δεν μπορεί να επεκταθεί στην εξέταση εναλλακτικών λύσεων.

Εάν εξετάσουμε τη σχέση της αρχής της πρακτικής αρμονίας με την αρχή της αναγκαιότητας θα διαπιστώσουμε, ότι στην τείνουσα στην πρακτική ερμηνεία εξέταση περιλαμβάνεται ο έλεγχος και λιγότερο πρόσφορων λύσεων αρκεί να προωθούν την εναρμόνιση των αντιτιθέμενων συμφερόντων, ενώ στον έλεγχο της αναγκαιότητας το ηπιότερο μέτρο οφείλει να προκύψει από την εξέταση περισσότερων εξίσου πρόσφορων μέτρων. Η αρχή της πρακτικής αρμονίας, έχοντας έντονα πολιτικό χαρακτήρα απευθύνεται κατά πρώτο λόγο στον νομοθέτη και στη διοίκηση και δευτερευόντως μόνο στα δικαστήρια, τα οποία δεν μπορούν να ελέγξουν τη σκοπιμότητα μιας ρύθμισης και περιορίζονται στον τρόπο επιλογής της. Συνεπώς, η αρχή της πρακτικής αρμονίας δεν μπορεί να χρησιμεύσει ούτε στο πλαίσιο του ελέγχου της αναλογικότητας, ούτε στην εκτίμηση της αναγκαιότητας.

9) Η ΠΛΑΣΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

Α) ΠΛΑΣΤΗ ΕΙΚΟΝΑ

Η μετάβαση από τον νομικό ατομικισμό στον κοινωνικό ανθρωπισμό, η μεταβολή δηλαδή της έννομης τάξης, σηματοδοτεί τη μεταβολή της έννοιας και της λειτουργίας του δικαιώματος. Τα συνταγματικά δικαιώματα της ατομικιστικής έννομης τάξης είναι «ατομικά-ατομικιστικά», δικαιώματα του μεμονωμένου ατόμου. Ως δημόσια δικαιώματα στρέφονται μόνο κατά του κράτους και δεν εφαρμόζονται στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Ο περιορισμένος κατά του κράτους αμυντικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων πήρε τη νομική μορφή της αξίωσης προς παράλειψη. Τα συνταγματικά δικαιώματα συνιστούν την εξουσία που απονέμεται από το δίκαιο για ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος του φορέα, ανεξάρτητα από το γενικότερο συμφέρον. Η ατομικιστική ανταγωνιστική διαδικασία δεν θέτει σαφή όρια για την άσκηση των δικαιωμάτων και επιτρέπει την παραβίαση από τον ισχυρό των δικαιωμάτων του αδυνάμου. Το δικαίωμα υπερεκτιμάται, διαπλάσσεται υποκειμενικά-ατομικιστικά, απομονωμένο τόσο από τις υποχρεώσεις, όσο και από το γενικότερο πλαίσιο των έννομων διαπροσωπικών σχέσεων και θεσμών, όπου ασκούνται θεμελιώδη δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Αντιθέτως, τα δικαιώματα της σύγχρονης έννομης τάξης είναι δικαιώματα του κοινωνικού ανθρώπου, δικαιώματα «κοινωνικά» που ασκούνται στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής άμιλλας. Το δίκαιο παρέχει τα θεμελιώδη δικαιώματα στον άνθρωπο όχι μόνο ως άτομο, αλλά και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου και η αναγνώριση και προστασία τους έχει ως στόχο την πραγματοποίηση της κοινωνικής προόδου. Ο συγκερασμός αυτών των δύο στοιχείων (προσωπικού και κοινωνικού) επιτυγχάνεται μέσω της

λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Τα θεμελιώδη δικαιώματα ως εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας, περιέχουν αμυντικές κατά του κράτους, αλλά και προστατευτικές και διεκδικητικές προς το κράτος αξιώσεις. Έχουν απόλυτη αμυντική ενέργεια (εφαρμόζονται δηλαδή και στις σχέσεις κράτους-ιδιωτών, αλλά και στις σχέσεις ιδιωτών μεταξύ τους), καθώς η έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού είναι ενιαία και δεν διακρίνεται από ουσιαστική άποψη σε δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο. Η ανθρωπιστική αρχή και τα θεμελιώδη δικαιώματα οριοθετούν το δικαίωμα κάθε φορέα αλλά και τα δικαιώματα των άλλων φορέων. Στην έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού το δικαίωμα αποτελεί εξουσία προς ικανοποίηση των ατομικών συμφερόντων στα πλαίσια του γενικού συμφέροντος, αλλιώς ασκείται έξω από το πλαίσιο της νομιμότητας. Αναγνωρίζεται η εξουσία του ανθρώπου στο άτομό του (αυτεξουσία), όχι όμως και η εξουσία του πάνω σε άλλα άτομα, η οποία δεν αποκτάται ούτε μέσω της εξουσίας του πάνω σε πράγματα. Τέλος, στη σύγχρονη έννομη τάξη, τα δικαιώματα εξετάζονται σε σχέση με τις υποχρεώσεις, αλλά και με τους θεσμούς στο πλαίσιο των οποίων εφαρμόζονται.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, καθίσταται εμφανές ότι το ζήτημα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων ανάγεται στην μεταβολή της έννομης τάξης. Δημιουργείται στην ατομικιστική έννομη τάξη, όπου η πλαστική εικόνα της σύγκρουσης εξαφανίζεται. Στη σύγχρονη έννομη τάξη δεν υφίσταται νομική σύγκρουση δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα ρυθμίζονται όχι ως αλληλοσυγκρουόμενα, αλλά ως αρμονικά ασκούμενα, με αποτέλεσμα η νόμιμη άσκηση των δικαιωμάτων να μην οδηγεί σε σύγκρουση. Στην πραγματικότητα ο ένας από τους φορείς υπερβαίνει τα όρια της άσκησης του

δικαιώματός του, παραβιάζοντας με τον τρόπο αυτό τα δικαιώματα του άλλου. Η διάκριση του αμυνόμενου από τον επιτιθέμενο αποδεικνύει την πλαστότητα της σύγκρουσης. Δεν είναι δυνατό το δίκαιο να προστατεύει τον αμυνόμενο, αναγνωρίζοντας συγχρόνως ως νόμιμη της προσβολή του δικαιώματός του από τον επιτιθέμενο. Εφόσον προσβάλλεται θεμελιώδες δικαίωμα, δεν υπάρχει σύγκρουση δικαιωμάτων, αλλά προσβολή δικαιώματος. Οι διαφορές μεταξύ των φορέων προέρχονται από τις πραγματικές τους συγκρούσεις, την άρση των οποίων επιζητά το δίκαιο. Ικανή να εκτελέσει αυτό το έργο είναι μόνο η μέθοδος της θεσμικής εφαρμογής. Συμπερασματικά, το ζήτημα της σύγκρουσης δικαιωμάτων δημιουργείται στο πλαίσιο του νομικού ατομικισμού. Στη σύγχρονη έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού, το ζήτημα της σύγκρουσης δικαιωμάτων δεν υφίσταται.

B) ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΜΥΝΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΙΘΕΜΕΝΟΥ

Η προστασία του αμυνόμενου από τον επιτιθέμενο αποτελεί την ουσία της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μέσω της εφαρμογής των αμυντικών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις, καθίστανται εμφανείς οι πραγματικές συγκρούσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και εφόσον νομική σύγκρουση δεν υφίσταται, απαγορεύεται η επίθεση και προστατεύεται η άμυνα.

Επιτιθέμενος είναι εκείνος που παραβιάζοντας τις υποχρεώσεις του, περιορίζει αναιτίως τα δικαιώματα του άλλου, ενώ αμυνόμενος είναι εκείνος του οποίου τα θεμελιώδη δικαιώματα προσβάλλονται. Επιτιθέμενος μπορεί να είναι κάποιος ιδιώτης, ο νομοθέτης (σε περίπτωση που θέτει αντισυνταγματική διάταξη), η διοίκηση ή η δικαστική εξουσία. Οι προσβολές των θεμελιωδών

δικαιωμάτων εμφανίζονται συχνά σε εξουσιαστικές κυριαρχικές σχέσεις, χωρίς να προϋποθέτουν όμως την ύπαρξή τους.

Η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις διάφορες έννομες σχέσεις αποτρέπει πάντα την επιθετική συμπεριφορά και προστατεύει πάντα την άμυνα. Η προστασία αυτή έχει συνδεθεί με την προστασία του αδυνάτου από τον δυνατό και έχει ως στόχο την εξισορρόπηση των πραγματικά άνισων δυνάμεων.

10. Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ

Η άρση της πραγματικής αντίθεσης επιτιθέμενου και αμυνόμενου επιτυγχάνεται με τη μετατροπή της σε νομική αντιπαράθεση νομικών μεγεθών. Τα στοιχεία που θα αντιπαρατεθούν είναι καίριας σημασίας για την εύρεση ορθών λύσεων. Η νομική αντιπαράθεση διακρίνεται σε απλή και σύνθετη. Η απλή-υποκειμενική αντιπαράθεση λαμβάνει υπόψη της μόνο το υποκειμενικό στοιχείο. Πρόκειται για αντιπαράθεση ατόμου προς άτομο, δικαιώματος προς δικαίωμα, και είναι εμφανής στη βαθιά ριζωμένη αντίληψη της «σύγκρουσης» των δικαιωμάτων. Η σύνθετη-θεσμική αντιπαράθεση λαμβάνει υπόψη της και το υποκειμενικό και το αντικειμενικό στοιχείο. Το υποκειμενικό στοιχείο δρα μέσα στο πλαίσιο που θέτει το αντικειμενικό. Οι αλληλένδετες έννοιες δικαίωμα και θεσμός, με τη διαπίστωση του θεσμικού περιβάλλοντος, καταλήγουν σε αντιπαράθεση. Η αντιπαράθεση υποκειμενικού και αντικειμενικού στοιχείου οδηγεί στην άρση των αντιθέσεων. Λύση για την εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε θεσμούς- κατά την οποία πρέπει να εξετάζεται και το περιεχόμενο του

δικαιώματος, αλλά και το περιεχόμενο της διαπροσωπικής σχέσης- αποτελεί η θεσμική αντιπαράθεση.

Η θεσμική εφαρμογή αποτελεί μέθοδο εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων για την άρση των συγκρούσεων μεταξύ πολίτη και νομοθέτη, διοίκησης ή δικαστικής εξουσίας ή πολιτών μεταξύ τους. Έχει ως βάση της την αιτιώδη συνάφεια ανάμεσα στο περιορισζόμενο δικαίωμα και στο θεσμό εντός του οποίου ασκείται. Εξάλλου και η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί μορφή αιτιώδους συνάφειας, που υφίσταται μεταξύ του σκοπού και του χρησιμοποιούμενου μέσου. Η θεσμική εφαρμογή επιβάλλεται από την ταυτόχρονη συνταγματική θεμελίωση δικαιωμάτων και θεσμών, πρόκειται δηλαδή για συστηματική ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων. Προς την ίδια κατεύθυνση στρέφεται και η μέθοδος της πρακτικής εναρμόνισης, στηριζόμενη στην ενότητα του Συντάγματος. Το συνταγματικό δικαίωμα υφίσταται θεσμική προσαρμογή στο θεσμό εντός του οποίου ασκείται, μια προσαρμογή που ως ζήτημα αρχής και ως ζήτημα έκτασης εξαρτάται μόνο από τα αντικειμενικά στοιχεία, όπως ορίζει η αρχή της αιτιώδους συνάφειας.

Η μέθοδος της θεσμικής εφαρμογής ακολουθεί τρία στάδια. Αρχικά εντοπίζεται το περιορισζόμενο δικαίωμα. Πρέπει να εξεταστεί αν υπάρχει περιορισμός ή απλή επίδραση στο δικαίωμα. Η δικαιολόγηση του περιορισμού, η προέλευσή του καθώς και ο τρόπος πραγματοποίησής του δεν ερευνάται εδώ. Αφού βρεθεί το περιορισζόμενο δικαίωμα, κάνει την εμφάνισή της η διάκριση αμυνομένου-επιτιθέμενου.

Το δεύτερο στάδιο εφαρμόζεται εάν εντοπιστεί περιορισμός δικαιώματος. Εδώ ερευνάται το θεσμικό περιβάλλον και ειδικότερα εξετάζεται αν πρόκειται για γενική ή ειδική σχέση.

Στην περίπτωση της γενικής σχέσης ο περιορισμός δεν είναι απλός περιορισμός ,αλλά προσβολή του δικαιώματος,καθώς στη γενική σχέση οι περιορισμοί αντιβαίνουν στην ελεύθερη δημοκρατική τάξη.

Στην περίπτωση της ειδικής σχέσης, της άσκησης δηλαδή του δικαιώματος στο πλαίσιο κάποιου θεσμού, ενυπάρχει η δυνατότητα περιορισμού, όμως πρέπει να εξεταστεί η νομιμότητα του περιορισμού και η έκτασή του.

Το τρίτο στάδιο εφαρμόζεται εάν πρόκειται για ειδική σχέση. Εάν δηλαδή έχει εντοπιστεί συγκεκριμένο δικαίωμα,που ασκείται εντός συγκεκριμένου θεσμού και υπάρχει περιορισμός του,τότε ερευνάται η νομιμότητα του περιορισμού.

Κατ' αρχάς εξετάζεται αν για το περιοριζόμενο δικαίωμα το Σύνταγμα (και όχι ο απλός νόμος) προβλέπει ρητούς περιορισμούς. Εάν προβλέπονται ρητοί περιορισμοί, ερευνάται εάν ο συγκεκριμένος περιορισμός εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του προβλεπόμενου από το Σύνταγμα περιορισμού. Εάν εμπίπτει στο ρυθμιστικό περιεχόμενο και συμφωνεί με αυτό ,τότε πρόκειται για θεμιτό περιορισμό.Εάν εμπίπτει στο ρυθμιστικό περιεχόμενο αλλά δεν συμφωνεί με αυτό,τότε πρόκειται για προσβολή του θεμελιώδους δικαιώματος. Εάν δεν εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του προβλεπόμενου από το Σύνταγμα περιορισμού, ερευνάται η τυχόν συνδρομή μη ρητού περιορισμού. Εάν ο περιορισμός προβλέπεται και από νόμο, εξετάζεται η συμφωνία του προς το Σύνταγμα.

Σε περίπτωση που το Σύνταγμα δεν περιέχει ρητούς περιορισμούς (ανεπιφύλακτα δικαιώματα),ή ο συγκεκριμένος περιορισμός του δικαιώματος δεν εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο των προβλεπόμενων, εξετάζεται η ύπαρξη

μη ρητών περιορισμών, προερχόμενων από άλλες συνταγματικές διατάξεις. Το περιοριζόμενο δικαίωμα και η συνταγματική διάταξη όπου θεμελιώνεται συνεφαρμόζεται με το θεσμό και τη συνταγματική διάταξη που τον προβλέπει. Εάν διαπιστωθεί αιτιώδης συνάφεια και συμφωνία με το επιβαλλόμενο από αυτήν μέτρο, πρόκειται για απλό περιορισμό. Εάν δεν διαπιστωθεί αιτιώδης συνάφεια, πρόκειται για προσβολή θεμελιώδους δικαιώματος.

11.Α)ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ

Στο νέο άρθρο 5Α του Συντάγματος κατοχυρώνεται το δικαίωμα πρόσβασης στη πληροφορία και αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών στον τομέα της πληροφορικής, ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου στη μεταβιομηχανική κοινωνία, ενώ αντίθετα με το νέο άρθρο 9Α του Συντάγματος διασφαλίζεται το δικαίωμα προστασίας του ανθρώπου από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση των προσωπικών του δεδομένων απέναντι στους κινδύνους που επιφέρει η τεχνολογία της πληροφορικής και συγχρόνως συνταγματοποιείται η αρμόδια Ανεξάρτητη Δημόσια Αρχή.

Η προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα είχε διασφαλιστεί ήδη σε υπερνομοθετικό επίπεδο από τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και σε επίπεδο ευρωπαϊκού δικαίου και σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας. Η ρητή κατοχύρωσή της ως συνταγματικό δικαίωμα επήλθε με την αναθεώρηση του 2001. Αν και μπορούσε να συναχθεί ερμηνευτικά από την αρχή του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ) και

από τα δικαιώματα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ), του ιδιωτικού βίου (άρθρο 9 Συντ) και της προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας (άρθρο 19 Συντ), η ρητή καταγραφή του δικαιώματος προστασίας από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο συνταγματικό κείμενο δικαιολογείται αν λάβουμε υπόψη τη σημασία του για την αποτελεσματική άσκηση άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά και τη συμβολή του στην ενίσχυση της ασφάλειας δικαίου.

Η προστασία από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων δεν εξαντλείται στη διάσταση της αποχής από την επεξεργασία και χρήση προσωπικών δεδομένων, η οποία εμφανίζεται με τη μορφή του δικαιώματος αντίρρησης του υποκειμένου των δεδομένων, αλλά λαμβάνει τη μορφή συμμετοχικού δικαιώματος, όπου ενσωματώνεται μια ενεργητική προστατευτική διάσταση, που συνίσταται στο δικαίωμα του προσώπου να καθορίζει τη διάθεση των προσωπικών του δεδομένων και να νομιμοποιεί την επεξεργασία τους. Με βάση το άρθρο 9Α παρ. 1 του Συντάγματος, η προστασία από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα αυτονομείται από την παραδοσιακή αμυντική προστασία του ιδιωτικού βίου και ως κανόνας για την επεξεργασία υιοθετείται η συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων. Υπό την έννοια αυτή, η σχέση ανάμεσα στα δικαιώματα προστασίας προσωπικών δεδομένων και συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας δεν είναι μόνο συγκρουσιακή, (αφού το πρώτο περιορίζει την άσκηση του δεύτερου) αλλά και συμπληρωματική. Η δυνατότητα πρόσβασης στην πληροφορία (άρθρο 5Α Συντ) συνιστά προϋπόθεση άσκησης του δικαιώματος του πληροφοριακού αυτοκαθορισμού (άρθρο 9Α Συντ).

Στο άρθρο 9Α παρ. 2 του Συντάγματος ορίζεται ότι η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από Ανεξάρτητη Αρχή, που περιβάλλεται τις εγγυήσεις του άρθρου 101Α του Συντάγματος. Η συγκρότηση και η λειτουργία της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ορίζονται στο νόμο 2472/1997. Οι αρμοδιότητές της χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Δυνατότητα διεξαγωγής έρευνας, αποτελεσματικές εξουσίες παρέμβασης και εξουσία παράστασης ενώπιον δικαστηρίων.

Η ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος προστασίας από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων σηματοδοτεί την προστασία της ιδιωτικότητας ως κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, που αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση των πολιτικών και συμμετοχικών του δικαιωμάτων. Διασφαλίζει ακόμη έναν πυρήνα αρχών και κανόνων, καθώς και τις οργανωτικές και διαδικαστικές εγγυήσεις εφαρμογής τους, και ισχυροποιεί τη θέση της αρμόδιας Ανεξάρτητης Αρχής, αφαιρώντας έτσι από τον κοινό νομοθέτη τη δυνατότητα παρέμβασης.

Β) Ο ΝΟΜΟΣ 2472/97 ΟΣΟΝ ΑΦΟΡΑ ΤΗΝ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ

Ο ν. 2472/1997 για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων προστατεύει το άτομο και από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για δημοσιογραφικό σκοπό. Στο πεδίο εφαρμογής του νόμου εμπίπτει η συλλογή, αποθήκευση και διάδοση κάθε είδους στοιχείων που περιέχουν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα (έγγραφα, ηχογραφημένες κασέτες, βιντεοταινίες κλπ), όχι όμως και η τυχόν αναφορά σε προσωπικά δεδομένα τρίτου προσώπου κατά τη διάρκεια τηλεοπτικής ή

ραδιοφωνικής εκπομπής. Αυτή ρυθμίζεται μέσω των ειδικών διατάξεων περί ραδιοτηλεοπτικών μέσων και μέσω των γενικών διατάξεων περί προστασίας της προσωπικότητας.

Η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για δημοσιογραφικούς σκοπούς πρέπει να συμβιβάζεται με τους κανόνες που διέπουν την ελευθερία της έκφρασης και την ελευθερία της δημοσιογραφικής πληροφόρησης, έτσι όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα πληροφοριακής αυτοδιάθεσης, που είναι πλέον ρητά κατοχυρωμένο στο άρθρο 9Α του Συντάγματος απορρέει από την αρχή του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ) και από τα δικαιώματα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ) και προστασίας του ιδιωτικού βίου (άρθρο 9 παρ. 1 Συντ). Από το Σύνταγμα απορρέει επίσης το δικαίωμα του Τύπου να ενημερώνει το κοινό και η αντίστοιχη αξίωση των πολιτών στην πληροφόρηση κατά το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος (ελευθερία της έκφρασης, δικαίωμα του πληροφορείν) και το πλέον κατοχυρωμένο στο άρθρο 5Α του Συντάγματος δικαίωμα του πληροφορείσθαι.

Τα παραπάνω δικαιώματα προστατεύονται εξ ίσου από το Σύνταγμα και δεν προκύπτει *in abstracto* επικράτηση του ενός δικαιώματος πάνω στο άλλο. Πρέπει λοιπόν να γίνεται μια *in concreto* οριοθέτηση των πεδίων εφαρμογής των συγκρουόμενων δικαιωμάτων, σύμφωνα με τις αρχές της *ad hoc* στάθμισης των αντιτιθέμενων συμφερόντων, της πρακτικής αρμονίας και της αρχής της αναλογικότητας. Η κρίση εάν η συγκεκριμένη επεξεργασία ασκήθηκε νόμιμα ή, εάν αντιθέτως παραβίασε το δικαίωμα της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης και της ιδιωτικής ζωής των θιγόμενων,

υπακούει στο κριτήριο του κατά πόσο η επεξεργασία αυτή εξυπηρέτησε το συμφέρον της πληροφόρησης του κοινού, όσο και στο κατά πόσο η εξεταζόμενη προσβολή ήταν (πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας) αναγκαία για την άσκηση του δικαιώματος πληροφόρησης.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) αναγνωρίζει το ρόλο των δημοσιογράφων ως δημοσίων φρουρών (public watchdogs). Ο Τύπος έχει τη δυνατότητα να δημοσιοποιεί και να ασκεί κριτική στα κακώς κείμενα. Η ανάγκη ενημέρωσης του κοινού για μείζονα θέματα λειτουργίας των θεσμών αποτελεί ζήτημα δημόσιου ενδιαφέροντος. Το δικαιολογημένο ενδιαφέρον καλύπτει και τις εκδηλώσεις δημοσίων προσώπων που πραγματοποιούνται (ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου) στο πλαίσιο της δημόσιας λειτουργίας που τους έχει ανατεθεί. Η διάταξη 7 παρ. 2 περ. ζ του ν. 2472/1997 θέτει τις προϋποθέσεις για το επιτρεπτό της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, η επεξεργασία πρέπει να αφορά δεδομένα δημοσίων προσώπων που συνδέονται με την άσκηση δημοσίου λειτουργήματος ή τη διαχείριση συμφερόντων τρίτων και να πραγματοποιείται αποκλειστικά για δημοσιογραφικούς σκοπούς. Επιβάλλεται η χορήγηση άδειας από την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, η οποία χορηγείται μόνο όταν η επεξεργασία είναι απολύτως αναγκαία για την εξασφάλιση του δικαιώματος πληροφόρησης σε θέματα δημόσιου ενδιαφέροντος και εφόσον δεν παραβιάζεται το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Δημόσια πρόσωπα σύμφωνα με το νόμο 2472/1997 είναι τα πρόσωπα που κατέχουν δημόσια θέση ή χρησιμοποιούν δημόσιο χρήμα, καθώς και όσοι διαδραματίζουν ρόλο στη δημόσια ζωή (πολιτική, οικονομική, καλλιτεχνική,

κοινωνική, αθλητική, θρησκευτική κα). Κατά διασταλτική ερμηνεία, εναρμονισμένη με το Σύνταγμα, δημόσια πρόσωπα μπορεί να θεωρηθούν και τα πρόσωπα της επικαιρότητας.

Η παράνομη απόκτηση των πληροφοριών δεν συνεπάγεται και παράνομη δημοσίευσή τους, ενώ αντίστροφα νόμιμα αποκτηθείσες πληροφορίες δεν συνεπάγονται και τη νόμιμη δημοσίευσή τους. Ανεξάρτητα λοιπόν από τον τρόπο συλλογής των πληροφοριών (από καταγγέλλοντες, από δημοσιογράφους κα) και από το γεγονός ότι η συλλογή μπορεί να συνιστά ποινικό αδίκημα, στην περίπτωση δημοσίου ενδιαφέροντος επιτρέπεται κατ' αρχήν η τηλεοπτική π.χ. χρήση αυτών. Ποινικό αδίκημα τιμωρητέο με φυλάκιση προβλέπει το άρθρο 370Α παρ. 2 του Ποινικού Κώδικα. Σύμφωνα με αυτό, όποιος αθέμιτα παρακολουθεί με ειδικά τεχνικά μέσα ή μαγνητοφωνεί προφορική συνομιλία μεταξύ τρίτων τιμωρείται με φυλάκιση. Η διάταξη αυτή θεσπίστηκε στο πλαίσιο της προστασίας του ανθρώπου βάσει των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 9Α και 19 του Συντάγματος και αφορά πράξεις και εκδηλώσεις τρίτων που ανάγονται στη σφαίρα της προσωπικής και ιδιωτικής ζωής τους. Πράξεις και εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στα πλαίσια των ανατιθεμένων σ' αυτούς υπηρεσιακών καθηκόντων και κατά την εκτέλεση αυτών υπόκεινται σε δημόσιο έλεγχο και κριτική.

Οι αρχές της αναγκαιότητας και αναλογικότητας (σύμφωνα με το άρθρο 4 του ν. 2472/1997) επιβάλλουν η δημοσιοποίηση των στοιχείων δημοσιογραφικής έρευνας που περιέχουν προσωπικά δεδομένα να είναι απολύτως αναγκαία για την πληροφόρηση του κοινού, για δημοσιογραφικούς δηλαδή σκοπούς και μόνο. Τέλος και η τυχόν επανάληψη της προβολής

αυτών πρέπει σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας να εξυπηρετεί αποκλειστικά τους σκοπούς της πληροφόρησης, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τη φύση του μέσου όσο και του βαθμού του δημοσίου ενδιαφέροντος που έχει το θέμα.

(Σχετικές αποφάσεις της Αρχής: 3/2006, 73/2005, 39/2005, 38/2005, 28/2005, 26/2005, 25/2005, 24/2005, 6/2005, 100/2000)

Γ) Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΤΟΜΕΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Η σχέση εργασίας φέρει τα δύο μέρη, εργοδότη και εργαζόμενο, σε διαρκή προσωπική σχέση συνεργασίας, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δεσμού εμπιστοσύνης ανάμεσά τους.

Ο εργοδότης, στα πλαίσια της ανάπτυξης της ιδιωτικοοικονομικής του πρωτοβουλίας και της ιδιοκτησίας του στα μέσα παραγωγής, ασκεί το διευθυντικό του δικαίωμα διαμορφώνοντας τη λειτουργία της εκμετάλλευσης. Ο εργαζόμενος εντάσσεται στην εκμετάλλευση και εργάζεται ακολουθώντας τις εντολές του εργοδότη του. Ο έλεγχος που υφίσταται απορρέει από τη φύση της εργασιακής σχέσης.

Ο εργαζόμενος αφιερώνει σημαντικό μέρος του χρόνου και της προσωπικότητάς του στην εργασία του. Η αρχή της καλής πίστης (ΑΚ 288) και η φύση της εργασιακής σχέσης ως διαρκούς προσωπικής σχέσης αυξημένης εμπιστοσύνης, θεμελιώνουν τόσο την υποχρέωση πίστωσης του εργαζομένου όσο και την υποχρέωση προνοίας του εργοδότη. Ο εργοδότης υποχρεούται ακόμα να ασκεί κατά τέτοιο τρόπο τα δικαιώματά του, ώστε να μην προσβάλλεται η ανθρώπινη αξιοπρέπεια του εργαζομένου (άρθρο 2 παρ

1 Συντ) και να αναπτύσσεται ελεύθερα η προσωπικότητά του (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ).

Οι εργαζόμενοι, λόγω της εξάρτησής τους από τους εργοδότες τους, αλλά και της εγγενούς ανισότητας ανάμεσά τους, αποτελούν μια ομάδα με ιδιαίτερη ανάγκη προστασίας της προσωπικότητάς τους, ιδιαίτερη έκφραση της οποίας συνιστά το δικαίωμα πληροφοριακής αυτοδιάθεσης (άρθρο 9Α Συντ). Η ανάπτυξη της ηλεκτρονικής τεχνολογίας και της πληροφορικής στην εκμετάλλευση παρέχουν στον εργοδότη τη δυνατότητα να ελέγχει και να καταγράφει την εργασιακή και συνακόλουθα προσωπική ζωή του εργαζομένου. Η προστασία λοιπόν της προσωπικής και ιδιωτικής ζωής του εργαζομένου από τη χρήση σύγχρονης τεχνολογίας αποτελεί επιτακτική ανάγκη και επιτυγχάνεται μέσω της οριοθέτησης της χρήσης αυτής.

Ο νόμος 2274/1997 για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων (και ειδικά τα άρθρα 4, 5 παρ. 1, 2 περ α έως ε, 7 παρ. 1, 2 περ α και γ, 7Α παρ. 1 περ. α, 9, 11) ορίζει τους όρους και τις προϋποθέσεις της νόμιμης επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου.

Ο εργοδότης δεν υποχρεούται να γνωστοποιεί και να λαμβάνει άδεια από την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα για την τήρηση και την επεξεργασία αρχείου με απλά προσωπικά δεδομένα εφόσον η επεξεργασία αυτή αφορά αποκλειστικά τη σχέση εργασίας. Σύμφωνα με την αρχή του σκοπού, η συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων εργαζομένου επιτρέπεται μόνο για σκοπούς που συνδέονται άμεσα με τη σχέση απασχόλησης και εφόσον είναι αναγκαία για την εκπλήρωση των εκατέρωθεν υποχρεώσεων που θεμελιώνονται σε αυτή τη σχέση (είτε

πηγάζουν από νόμο είτε από σύμβαση). Απαραίτητη είναι και η ενημέρωση του εργαζομένου, ενώ η συγκατάθεσή του δεν μπορεί κατ' αρχήν να άρει την αρχή της υπέρβασης του σκοπού. Ως σκοποί επεξεργασίας που σχετίζονται αμέσως ή εμμέσως με την εργασιακή σχέση και δεν υπερβαίνουν την αρχή του σκοπού νοούνται αυτοί που αφορούν στην επιλογή και πρόσληψη του εργαζομένου, στην εκπλήρωση της σχέσης απασχόλησης και των εκατέρωθεν υποχρεώσεων που προκύπτουν από αυτή, στην εκτέλεση σχετικών συμβάσεων και στην οργάνωση της εργασίας. Σύμφωνα με το κριτήριο αυτό, αλλά και βάσει της αρχής της αναλογικότητας επιλύονται ζητήματα σχετικά με τη συλλογή, αποθήκευση, χρήση, διάδοση και εν γένει επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του εργαζομένου τόσο στο στάδιο πρόσληψης, όσο και κατά τη διάρκεια αλλά και μετά τη λύση της εργασιακής σύμβασης.

(Σχετικές αποφάσεις της Αρχής: 36/2007, 34/2007, 25/2007, 3/2007, 49/2006, 33/2006, 30/2006, 1/2006, 72/2005, 70/2005, 69/2005, 64/2005, 62/2005, 61/2005, 52/2005, 41/2005, 40/2005, 22/2005, 18/2005, 14/2005, 10/2005, 37/2003, 115/2001, 1619/2000, 637/18/2000)

12. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σύγκρουση των δικαιωμάτων αποτελεί ένα γενικότερο ζήτημα που απασχολεί τη νομική επιστήμη. Συνδέεται με τον τρόπο εφαρμογής των δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις, αλλά δεν εξαρτάται από την αποδοχή ή άρνηση της τριτενέργειας. Το ζήτημα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων ανάγεται στη μεταβολή της έννομης τάξης. Δημιουργείται και

καλλιεργείται στο πλαίσιο της ατομικιστικής νομικής παράδοσης, όπου είναι δυνατή η παραβίαση των δικαιωμάτων του αδύνατου από τον ισχυρό.

Η σύγχρονη έννομη τάξη, όμως, η τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού, ρυθμίζει τα δικαιώματα στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής άμιλλας, όχι ως αλληλοσυγκρουόμενα, αλλά ως αρμονικά ασκούμενα, καθορίζοντας το γενικό τους περιεχόμενο. Η νόμιμη άσκησή τους συνεπώς δεν οδηγεί στη σύγκρουση. Στην πραγματικότητα ο ένας από τους φορείς ενεργεί χωρίς δικαίωμα, προσβάλλοντας τα δικαιώματα του άλλου. Στη σύγχρονη έννομη τάξη η εικόνα της νομικής σύγκρουσης των δικαιωμάτων είναι πλαστή. Οι συγκρούσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι πραγματικές.

Αποστολή του δικαίου είναι η δικαιοκή άρση των πραγματικών συγκρούσεων. Η αποστολή αυτή δεν μπορεί να υλοποιηθεί μέσω των αρχών της ιεράρχησης, της πρακτικής αρμονίας, ή της αναλογικότητας. Ούτε η μέθοδος της στάθμισης συμφερόντων φαίνεται ικανή να δώσει ορθές λύσεις, καθώς η προτίμηση ενός δικαιώματος σε βάρος του άλλου δημιουργεί τον κίνδυνο αυθαίρετων, υποκειμενικών δικαστικών κρίσεων. Το ζητούμενο δεν είναι η στάθμιση των αξιών, αλλά η διακρίβωση της άμυνας από την επίθεση. Οι συγκρούσεις των δικαιωμάτων μπορούν να επιλυθούν μόνο με τη μέθοδο της θεσμικής εφαρμογής. Η αντιπαράθεση δικαιώματος προς θεσμό εξαφανίζει τη σύγκρουση και καταλήγει σε ορθές αντικειμενικές λύσεις.

13.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1)Γαζής Α: Η σύγκρουσις των δικαιωμάτων, Αθήνα 1959
- 2) Δαγτόγλου Π: Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α, Αθήνα-Κομοτηνή 1991

3)Δαγτόγλου Π: Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 4η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή 1997

4)Δαλακούρας Θ: Αρχή της αναλογικότητας και μέτρα δικονομικού καταναγκασμού, Αθήνα-Κομοτηνή 1993

5)Δημητρόπουλος Α: Γενική συνταγματική θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Α, Αθήνα-Κομοτηνή 2004

6)Δημητρόπουλος Α: Συνταγματικά δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ-Ημίτομος Ι, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005

7) Δημητρόπουλος Α: Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου απ' την ιδιωτική εξουσία, Αθήνα-Κομοτηνή 1981/2

8) Δημητρόπουλος Α: Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης, Αθήνα-Κομοτηνή 1981

9) Δημητρόπουλος Α: Κοινωνικός ανθρωπισμός και ανθρώπινα δικαιώματα, Αθήνα 1998

10) Κοντιάδης Ξ: Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή 2002

11) Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ: Η αρχή της αναλογικότητας στο εσωτερικό δημόσιο δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1989

12)Κυπραίος Β: Η στάθμιση των συμφερόντων από νομικής και φιλοσοφικής απόψεως, Αθήνα 1990

13)Μάνεσης Α: Συνταγματικά Δικαιώματα, τόμος Α, ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, 4η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1978

14)Μαυριάς Κ: Συνταγματικό Δίκαιο, 2η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή 2002

15)Ράικος Α: Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος 2, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή 2002

16) Ρούκουνας Ε: Διεθνής προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, 1995

17)Στράγγα-Ηλιοπούλου Τζ: Η τριτενέργεια των Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων, 1991

18)Τσάτσος Δ: Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987

19)Χρυσόγονος Κ: Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2002

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία: www.dpa.gr